

Dinî Yaşantıda Kırılma Noktaları: İçsel Dinî/Manevî Çatışma*

Breaking Points in Religious Life: Internal Religious Struggles

Furkan YILDIRIM**

Çiğdem GÜLMEZ***

Öz

Bu makale, din psikolojisi literatüründe son yıllarda önem kazanan *religious/spiritual struggles* kavramının, Türkçe literatürde kavramsal belirsizlik taşıması ve Müslümanlık bağlamında yeterince teorik olarak temellendirilmemiş olması probleminden hareket etmektedir. Din psikolojisi araştırmalarında uzun süre dinin koruyucu ve destekleyici yönlerine odaklanılmıştır. Buna karşılık şüphe, öfke, suçluluk, ilahî terk edilmişlik algısı ve anlam kaybı gibi zorlayıcı dinî deneyimler görece sınırlı biçimde incelenmiştir. Ayrıca kavramın Türkçe literatürde “dinî mücadele” ve “dinî çelişki” gibi farklı karşılıklarla kullanılması terminolojik dağınıklığa yol açmakta ve kavramın duygusal-varoluşsal boyutlarını tam olarak yansıtmamaktadır. Çalışmanın amacı, *religious/spiritual struggles* kavramının kuramsal gelişimini ortaya koymak, mevcut Türkçe karşılıkları eleştirel biçimde değerlendirmek ve kavram için daha kapsayıcı bir çerçeve olarak “içsel dinî/manevî çatışma” terimini gerekçelendirmektir. Araştırma, kavramsal analiz ve eleştirel anlatı derleme yöntemiyle tasarlanmış, temel kuramsal metinler ve ampirik çalışmalar çerçevesinde bütüncül biçimde incelenmiştir. Kavram; ilahî çatışma, nihai anlam çatışması, şüphe, ahlakî çatışma, doğüstü (şeytanî) çatışma ve kişilerarası çatışma olmak üzere altı boyutlu bir yapı içinde ele alınmıştır. Sonuç olarak içsel dinî/manevî çatışma, sadece patolojik süreçler olarak değil aynı zamanda psikolojik yıpranma ve manevî büyüme potansiyeli taşıyan çift yönlü deneyimler olarak değerlendirilmesi gerektiği ortaya konmuştur. Müslüman örneklemde yapılan sınırlı sayıda çalışmaları, kültürel ve teolojik bağlamın çatışmanın görünürlüğünü ve ifade biçimini etkilediğini göstermektedir. Makale, kavramın Türkçe literatürde teorik olarak netleştirilmesi ve kültürel duyarlılığı yüksek ampirik araştırmalarla desteklenmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, İçsel Dinî/Manevî Çatışma, Büyüme, Gerileme.

---

* Bu çalışma “Dini Mücadele ve Dini Öz Düzenlemenin Psikolojik, Toplumsal ve Manevi İyi Oluş Üzerindeki Etkisi: Bir Yapısal Eşitlik Modellemesi” isimli Doktora Tezi çalışmasından üretilmiştir.

** Arş. Gör., Sinop Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, 221133001@ogr.kastamonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1579-3424, Research Article/Araştırma Makalesi, Received/Geliş Tarihi: 12/02/2026, Accepted/Kabul Tarihi: 13/03/2026, Published/Yayın Tarihi: 29/03/2026.

*** Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, gulmez@kastamonu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6865-8464, Research Article/Araştırma Makalesi, Received/Geliş Tarihi: 12/02/2026, Accepted/Kabul Tarihi: 13/03/2026, Published/Yayın Tarihi: 29/03/2026.

Abstract

This article is grounded in the problem that the concept of *religious/spiritual struggles*, which has gained increasing attention in the psychology of religion in recent years, remains conceptually ambiguous in the Turkish literature and has not been sufficiently theorized within a Muslim context. For a long time, research in the psychology of religion has primarily focused on the protective and supportive aspects of religion; in contrast, challenging religious experiences such as doubt, anger, guilt, perceived divine abandonment, and loss of meaning have received comparatively limited attention. Furthermore, the use of different Turkish equivalents, such as “religious struggle” and “religious contradiction,” has led to terminological inconsistency and failed to capture the emotional and existential dimensions of the concept entirely. This study aims to trace the theoretical development of the concept of religious struggle, critically evaluate its existing Turkish translations, and justify the term “internal religious conflict” as a more comprehensive conceptual framework. The research was designed as a conceptual analysis and critical narrative review, integrating key theoretical texts and empirical studies. The concept is addressed as a multidimensional construct comprising six domains: divine struggle, ultimate meaning struggle, doubt-related struggle, moral struggle, supernatural (demonic) struggle, and interpersonal religious struggle. In conclusion, the study argues that internal religious conflicts should not be viewed solely as pathological processes but rather as bidirectional experiences associated with both psychological distress and the potential for spiritual growth. The limited number of studies conducted with Muslim samples indicates that cultural and theological contexts influence both the visibility and expression of these struggles. The article emphasizes the need for more explicit theoretical articulation of the concept in Turkish scholarship and for culturally sensitive empirical research to develop the field further.

Keywords: Psychology of Religion, Internal Religious Struggle, Growth, Regression.

Giriş

Din, insanların yaşamlarında karşılaştıkları olaylarda anlam ve amaç duygusu sağlama, stres ve zorluklar ile başa çıkma, sosyal destek ve aidiyet duygularını besleme gibi gelişime katkı sunan önemli bir destek kaynağıdır.¹ Din psikolojisi alanında yürütülen çalışmalar, uzun yıllar boyunca dinin bireyin psikolojisi üzerindeki koruyucu ve destekleyici yönlerine odaklanmıştır. Dinin hem ruhsal hem de fizyolojik sağlık üzerindeki olumlu etkileri literatürde geniş yer bulmuştur.² Bu yaklaşım, dinin ruh sağlığı üzerindeki olumlu etkilerinin görünür kılınmasına önemli katkılar sağlamıştır.

Buna karşılık, bireyin dinî yaşamında ortaya çıkacak olumsuz, zorlayıcı ve gerilim yüklü yaşantılar, din psikolojisi literatüründe görece daha sınırlı biçimde ele alınmıştır. Dinî şüphe, suçluluk, pişmanlık, öfke, affedilmezlik algısı ve dinî bağların zayıflaması gibi deneyimler, dinin ideal işlevleriyle ilişkilendirilememektedir. Bu yüzden dinin işleviyle ilgili sistematik

---

¹ Raymond F. Paloutzian - Crystal L. Park (ed.), *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality* (New York: The Guilford Press, 2013), 123-177.

² Koenig, Harold G., “Religion, Spirituality, and Health: The Research and Clinical Implications.” *International Scholarly Research Notices* (2012), 278-730.

incelemelerin merkezinde genellikle yer almamaktadır. Benzer şekilde, dinî bağlamda yaşanan kişilerarası çatışma da ağırlıklı olarak bir uyum sorunu çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu durum, bireysel dinî yaşamdaki çelişkili ve çatışmalı boyutların, psikolojik açıdan bütüncül ve sistematik biçimde incelenmesini zorlaştırmaktadır.³

Pargament'in çalışmalarında⁴ olumsuz dinî başa çıkma örüntülerinden biri olarak ele alınan, daha sonra Exline⁵ tarafından ilk kez sistematik ve kavramsal bir terim hâline getirilen *religious/spiritual struggles* kavramı, bu alandaki kuramsal boşluğu önemli ölçüde doldurmuştur. Bu kavram bireyin dinî inançları, Tanrı tasavvuru ve Tanrı ile kurduğu ilişki bağlamında yaşadığı içsel çatışma, olumsuz duyguları ve bilişsel gerilimleri merkeze almaktadır. *Religious/spiritual struggles* kavramı; Tanrı ile ilişkide yaşanan kırılmalar, kişinin kendi inancı ve ahlakî benliğiyle yaşadığı içsel gerilimler ya da dinî çevre ve kurumlarla kurulan ilişkilerde ortaya çıkan sorunlar biçiminde tezahür edebilir. Kavram en genel haliyle "insanların kutsal olarak gördükleri her neyse onun etrafında yoğunlaşan gerilim, çatışma veya zorlanma deneyimleri" olarak tanımlanmaktadır.⁶ Bu kavram, dinin yalnızca destekleyici değil aynı zamanda birey için zorlayıcı olabilen yönlerini de psikolojik bir çerçeve içinde ele alarak din ve ruh sağlığı ilişkisini daha bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirme imkânı sunmaktadır.

Exline tarafından sistematik biçimde kavramsallaştırıldığından bu yana *religious/spiritual struggle* kavramı din psikolojisi literatürüne önemli kuramsal ve ampirik katkılar sağlamıştır. Kavram daha önce parçalı biçimde ele alınan dinî şüphe, suçluluk, Tanrı'ya yönelik kırgınlık ve Tanrı'dan uzaklaşma gibi deneyimleri tek bir üst kavram altında birleştirmiştir. Bu durum, söz konusu yaşantıların birbirinden bağımsız patolojik belirtiler ya da geçici sapmalar olarak değil bireyin Tanrı ile kurduğu ilişki bağlamında ortaya çıkan anlamlı ve ilişkisel süreçler olarak değerlendirilmesine imkân tanımıştır. Pargament'in olumsuz dinî başa çıkma çerçevesi içinde dolaylı biçimde ele alınan içsel dinî/manevi, Exline'in çalışmalarıyla birlikte bağımsız alt boyutlar (Tanrı ile ilişkide çatışma, dinî suçluluk, şüphe, kişilerarası dinî gerilimler vb.) hâlinde operasyonelleştirilmiş ve ampirik araştırmalara konu olmuştur.⁷

Türkiye literatürü incelendiğinde, kavrama doğrudan odaklanan çalışmaların son derece sınırlı olduğu görülmektedir. Mevcut çalışmalar çoğunlukla nicel ölçek uyarlamaları ya da kavramı ikincil bir değişken olarak ele alan araştırmalarla sınırlıdır. Kavramın kuramsal

³ Kenneth Pargament - Julie Exline, *The Psychology of Religious and Spiritual Struggles* (New York: Guilford Press, 2014), 3-25.

⁴ Pargament, Kenneth, "Spiritual Struggles". *Human Development* 3/27 (2006), 5-13.

⁵ Julie J. Exline – Ephraim Rose, "Religious and Spiritual Struggles", *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*, ed. Raymond F. Paloutzian – Crystal L. Park (New York: Guilford Press, 2005).

⁶ Kenneth Pargament - Julie Exline, *The Psychology of Religious and Spiritual Struggles*, 3.

⁷ Kenneth Pargament - Julie Exline, *The Psychology of Religious and Spiritual Struggles*, 137-145.

kökenleri, türleri, sınırları ve Türkiye'nin dinî ve kültürel bağlamında ne anlama geldiği üzerine odaklanan bir değerlendirmenin ise henüz yapılmadığı görülmektedir. Öte yandan mevcut az sayıdaki çalışmada kavramın farklı Türkçe karşılıklarla ele alındığı görülmekte, kavramın “dinî mücadele”⁸ ve “dinî çelişkiler”⁹ gibi çevirileri dikkat çekmektedir. Bu durum, kavramın kuramsal sınırlarının netleşmesini zorlaştırmakta ve araştırmalar arasında terminolojik bir dağınıklığa yol açmaktadır. Dolayısıyla Türkiye’de bu alanda yapılacak çalışmalar için *religious/spiritual struggles* kavramının Türkçe literatürde kavramsal olarak açık, tutarlı ve psikoloji alanıyla uyumlu bir biçimde ele alınmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

Bu makalenin amacı, *religious/spiritual struggles* kavramını kuramsal bir çerçeve içerisinde tanıtmak, kavramın Türkçe karşılıklarını eleştirel biçimde tartışmak ve kavrama kapsayıcı ve uygun Türkçe karşılığı gerekçelendirerek önermektir. Ayrıca çalışma, Türkiye’de bu alanda yapılacak nicel, nitel ve karma yöntemli araştırmalar için kavramsal bir zemin oluşturmayı hedeflemektedir. Bu kapsamda çalışma kavramsal analiz ve eleştirel anlatı derleme çalışması¹⁰ olarak tasarlanmıştır. Bu yaklaşım, literatürdeki çalışmaları katı ve sistematik tarama ölçütleriyle sınırlamak yerine, araştırma amacına hizmet eden temel kuramsal metinler ve tartışmalar üzerinden kavramın zaman içinde nasıl ele alındığını, hangi boyutlar etrafında genişlediğini görünür kılmaktadır. Daha önce ifade edildiği gibi Türkiye literatüründe *religious/spiritual struggles* kavramının büyük ölçüde ölçek uyarlamaları ve değişken temelli nicel araştırmalarla ele alınmış olması, kavramın teorik ve bağlamsal bir çerçeveye kavuşturulması ihtiyacını artırmaktadır.

1. Kavramsal Gelişim ve Terminolojik Tartışma

Bireylerin dinî yaşantılarında yaşadıkları gerilim alanları din psikolojisi literatüründe erken dönemlerden itibaren incelenmiştir. Konuyla ilgili ilk çalışmalar, dinin insanın ruh sağlığına dair etkisi çerçevesinde kaygı¹¹, manevi risk¹² ve dinî şüphe ve sorgulamalar¹³ bağlamında değerlendirilmiştir. Dinî yaşantıdaki sorun alanlarının uluslararası literatürde görünürlük kazanması, *Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı’nda (DSM-IV)*, dinî

⁸ Hatice Kübra Yapıcı Kuru - Elif Baykal, “RSS-14 (Dinî ve Manevî Mücadele Ölçeği) Türkçeye Uyarlaması ve İş Motivasyonuna Etkisinin İncelenmesi”, *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2025), 1-24.

⁹ Hatice K. Bolat, *Connections of Mental Disorders and Psychological Well-Being with Religious Attitude and Religious Struggle* (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

¹⁰ Roy F. Baumeister – Mark R. Leary, “Writing Narrative Literature Reviews”, *Review of General Psychology* 1/3 (1997), 311–320, Hannah Snyder, “Literature Review as a Research Methodology: An Overview and Guidelines”, *Journal of Business Research* 104 (2019), 333–339.

¹¹ R. A. Funk, “Experimental Scales Used in a Study of Religious Attitudes as Related to Manifest Anxiety”, *Psychological Newsletter, New York University* 9 (1958), 238-244.

¹² G. E. Berg, “The Use of the Computer as a Tool for Assessment and Research in Pastoral Care”, *Journal of Health Care Chaplaincy* 6/1 (1994), 11-25.

¹³ C. Daniel Batson - Patricia A. Schoenrade, “Measuring Religion as Quest: 1) Validity Concerns”, *Journal for the Scientific Study of Religion* 30/4 (1991), 416-429.

ve manevî sorunların ayrı bir kategori olarak eklenmesiyle olmuştur.¹⁴ Bu durum dinî ve manevî sorunların bazı durumlarda klinik dikkat gerektirebilecek sorun alanları olarak değerlendirilebileceğini göstermiştir. Bireylerin Tanrı ile ilişkilerinde yaşadıkları gerilimler, yoğun dinî şüpheler, sorgulamalar ve günahkârlık duyguları, kimlik karmaşası ve manevî anlam kaybı gibi deneyimlerin bağımsız bir inceleme alanı olarak ele alınmasının önünü açmıştır. Yine bu dönemlerde Pargament, *religious/spiritual struggles* kavramını, olumsuz dinî başa çıkmanın alt boyutu olarak ele almıştır.¹⁵ Pargament sonraki çalışmalarında bu kavramı ayrı bir boyut olarak değerlendirmiştir. Bu değişimin temelinde, dinî başa çıkmanın genellikle somut ve olumsuz yaşam olayları sonrasında devreye giren bir süreç olmasına karşın, çatışma belirli bir olaydan bağımsız olarak da ortaya çıkabilmesi yatmaktadır.¹⁶

İçsel dini/manevi çatışma kavramının günümüzdeki kullanımı, Exline tarafından sistematik hale getirilmiştir. Exline'a göre içsel dinî/manevî çatışma olumsuz yaşam olaylarının bir ürünü veya bir başa çıkma mekanizması olduğu kadar dinî yaşantının doğal akışı içinde ortaya çıkan bir süreçtir. Bu çerçevede Exline ve Pargament İlahi, içsel ve kişilerarası çatışma türlerinin alt boyutlarını oluşturmuşlardır. Son tahlilde altı boyuttan (ilahî, nihai anlam, şüphe, ahlakî, doğaüstü ve kişilerarası) oluşan bir kavramsal yapı ortaya koymuşlardır.¹⁷

Ulusal literatürde *religious/spiritual struggles* kavramıyla ilgili yapılan sınırlı sayıdaki çalışmada, kavramın lafzî çeviriye sadık kalınarak “dinî mücadele” ifadesiyle karşılandığı görülmektedir.¹⁸ Bu tercih, kavramın İngilizce özgün kullanımına dilsel düzeyde bağlılık göstermektedir. Ancak dinî mücadele ifadesi özellikle tarih, sosyoloji, siyaset gibi alanlarda güçlü biçimde kolektif, kamusal ve ideolojik çağrışımlar taşımaktadır. Google Akademik veri tabanında yüzeysel biçimde yapılan bir tarama dahi, kavramın büyük ölçüde bu bağlamda kullanıldığı hemen göze çarpmaktadır. Nitekim literatürden alınan şu örnekler, bu düşüncüyü desteklemektedir.¹⁹ Bu durum, kavramın bireyin iç dünyasında yaşadığı kırılğan, duygusal ve varoluşsal dinî gerilimleri açıklamaktan ziyade, “din için mücadele”, “dinî kimliği koruma”

¹⁴ Beata Zarzycka, *Religious Struggle: Predictors and Consequences* (Göttingen: V&R Unipress, 2023), 2-20.

¹⁵ Kenneth Pargament, *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*, 277-278.

¹⁶ Kenneth Pargament, “Spiritual Struggles”, *Human Development* 3/27 (2006), 5-13; McConnell vd., “Examining the Links Between Spiritual Struggles and Symptoms of Psychopathology in a National Sample”, 1469-1474.

¹⁷ Exline, “Religious and spiritual struggles”, 460; Pargament - Exline, *Working with Spiritual Struggles in Psychotherapy: From Research to Practice*, 7.

¹⁸ Hatice Kübra Yapıcı, Kuru - Elif Baykal, “RSS-14 (Dinî ve Manevî Mücadele Ölçeği) Türkçeye Uyarlaması ve İş Motivasyonuna Etkisinin İncelenmesi”, *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2025), 1-24.

¹⁹ Davut Kılıç, *Osmanlı Ermenileri Arasında Dini ve Siyasi Mücadeleler* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006); Ömer Aktaş, “Arap Yarımadasında Din Odaklı Mücadeleler ve Cahiliye Araplarına Etkileri”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 227-254. İbrahim Arpacı, “Dini Radikalizmin Nedenlerini Tersinden Sorgulamak: Milli Görüş Neden Radikalleşmedi?”, *Journal of Turkish Studies* 12/8 (2017), 11-28.

ya da “sekülerleşmeye karşı duruş” gibi dışa dönük anlamlara kaymasına neden olabilmektedir. Ayrıca mücadele vurgusu, yaşanan zorlanmaları aşılması gereken bir sınav ya da başarılması beklenen bir görev olarak ima ederek, bireyin deneyimini normatif bir çerçeveye yerleştirme riskini de beraberinde getirmektedir.

Ulusal literatürde kavramı karşılamak için kullanılan bir diğer ifade dinî çelişkidir.²⁰ Dinî çelişki kavramı ise bireyin inançları, değerleri ve yaşantıları arasındaki tutarsızlıklara odaklanan daha bilişsel bir çerçeve sunmaktadır. Bu yönüyle kavram, inanç ve davranış uyumsuzluklarını ve ahlakî ikilemleri yargılayıcı olmayan bir dil ile betimleme imkânı tanıması bakımından güçlüdür. Nitekim Ok bir çalışmasında²¹ dinî düşüncede yaşanan gerilimleri açıklarken çelişki kavramını bilişsel düzeydeki uyumsuzluk ve sorgulama süreçleriyle ilişkilendirmektedir. Öte yandan “çelişki” kavramı gerek gündelik dilde gerekse akademik bağlamda çoğunlukla mantıksal tutarsızlık, metinler arası uyumsuzluk ya da doktrinel problemler çağrışımı yapmaktadır. Bu nedenle dinî çelişki, bireyin içsel yaşantısından ziyade, kutsal metinler, dinî otoriteler veya dinî uygulamalar arasındaki sorunlara işaret eden eleştirel bir çerçeveye kayabilmektedir. Bu durum; duygusal yoğunluk, Tanrı ile ilişkide yaşanan kırılmalar, suçluluk, öfke ya da manevî anlam kaybı gibi varoluşsal boyutların kavramsal olarak geri planda kalmasına yol açabilir.

Exline'nın kullandığı çerçevede *religious/spiritual struggles* kavramı bireyin Tanrı ile ilişkisi, inanç sistemi, ahlakî beklentileri ve manevî anlam arayışı etrafında yaşadığı duygusal ve bilişsel zorlanmaları kapsayan geniş bir anlam alanına sahiptir. Bu nedenle, lafzî çevirinin esas alındığı mevcut çalışmalar kavramın dilsel karşılığını korumakla birlikte, bireyin içsel yaşantısındaki kırılma, gerilim ve çatışma boyutlarını tam olarak yansıtmakta yetersiz kalabilmektedir. Tüm bunlara dayalı olarak *religious/spiritual struggles* kavramına karşılık olarak bu çalışmada “içsel dinî/manevî çatışma” kavramı önerilmektedir. Bu bağlamda içsel dinî/manevî çatışma kavramının dinî mücadele ve dinî çelişki kavramlarının sunduğu açıklayıcı imkânları bir araya getiren, ancak bu kavramların sınırlılıklarını aşan daha kapsayıcı bir kavramsal çerçeve olduğu düşünülmektedir. Literatürde *Islamic Religious Struggle* ölçeğiyle yürütülen bir araştırmada²² kavram “dinî çatışma” olarak çevrilmiştir. Bununla birlikte çalışmada kavramın kuramsal temelleri ve literatürdeki kavramsal kapsamı tartışılmadan, terimin doğrudan bu karşılıkla kullanıldığı görülmektedir.

Bununla birlikte yalnızca “dinî/manevî çatışma” ifadesinin kullanılması durumunda, dinî mücadele kavramına yöneltilen sınırlılıkların önemli bir kısmının bu kavram için de

²⁰ Hatice K. Bolat, *Connections of Mental Disorders and Psychological Well-Being with Religious Attitude and Religious Struggle* (İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

²¹ Üzeyir Ok, “Dini Düşüncede Yaşanan Stresin (Şüphe, Uyumsuzluk, Çelişki vb.) Boyutları”, *Dini Araştırmalar* 8 (2005): 11–40.

²² Zeynep Sağır, “Kültürleşme, Dini Başa Çıkma ve Yaşam Memnuniyeti: Türkiye’de Yaşayan Yabancı Öğrenciler Üzerine Nicel Bir Araştırma”, *Kültürbahir* 17 (Eylül, 2020): 5-37.

geçerli olacağı söylenebilir. Nitekim literatür incelendiğinde “dinî çatışma” kavramının da çoğu zaman dinî gruplar, mezhepler veya ideolojik pozisyonlar arasındaki karşıtlıkları ifade etmek üzere kullanıldığı görülmektedir²³. Bu kullanım biçimi, kavramın anlam alanını bireysel psikolojik süreçlerden uzaklaştırarak daha çok toplumsal, kurumsal ve ideolojik çatışma bağlamlarına yönlendirme eğilimi taşımaktadır.

Bu nedenle kavramın bireysel dinî deneyimi ifade eden psikolojik bağlamda kullanılabilmesi için çatışmanın yerini ve düzeyini açık biçimde belirleyen bir niteleyiciye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada “içsel” ifadesi, söz konusu çatışmanın toplumsal ya da kurumsal düzeyde değil, bireyin inançları, duyguları, değerleri ve Tanrı ile kurduğu ilişki bağlamında yaşadığı intrapsişik gerilimlere işaret ettiğini vurgulamaktadır. Böylece kavram, hem bilişsel sorgulama ve tutarsızlık deneyimlerini hem de suçluluk, öfke, hayal kırıklığı, anlam kaybı gibi duygusal ve varoluşsal boyutları kapsayacak biçimde psikolojik bir çerçeveye yerleştirilmektedir.

Dolayısıyla “içsel dinî/manevî çatışma” kavramı, bir yandan dinî mücadele ve dinî çelişki kavramlarının işaret ettiği farklı gerilim biçimlerini bütünleştirirken, diğer yandan bu kavramların kolektif ve doktrinel çağrışımlarından uzaklaşarak bireyin dinî deneyiminde ortaya çıkan çok katmanlı psikolojik süreçleri ifade edebilecek daha açıklayıcı ve işlevsel bir kavramsal çerçeve sunmaktadır. İçsel dinî/manevî çatışma; bireyin kutsal olarak gördüğü inançlar, değerler, Tanrı tasavvuru ve dinî normlar etrafında yaşadığı bilişsel, duygusal ve ilişki gerilimleri bir araya getirmektedir. Dinî mücadele ve dinî çelişki kavramları ulusal literatürde dinî yaşantının problemleri yönlerini anlamada önemli katkılar sağlamış olsa da içsel dinî/manevî çatışma kavramının bu süreçleri daha bütüncül, bağlamsal ve yargılayıcı olmayan bir dil ile kavramsallaştırma imkânı sunacağı ileri sürülebilir. Bu nedenle söz konusu süreçleri açıklamak bakımından mevcut kavramlara alternatif ve daha kapsayıcı olduğu düşüncesiyle bu aşamadan sonra *religious/spiritual struggles* kavramına karşılık olarak “içsel dinî/manevî çatışma” kavramı kullanılacaktır.

2. İçsel Dinî/Manevî Çatışmanın Boyutları

İçsel dinî/manevî çatışma tek boyutlu ya da homojen bir yaşantı değildir. İçsel dinî/manevî çatışma bireyin inanç sisteminde ortaya çıkan çok boyutlu bir yapıdır. Bu nedenle kavramın sağlıklı biçimde anlaşılabilmesi içsel dinî/manevî çatışmanın hangi alanlarda ve ne tür görünümlemlerle tezahür ettiği açıklanmalıdır. İçsel dinî/manevî çatışma, literatürde bazen üç bazen dört boyutta²⁴ incelense de kavramı geliştiren ve sistematik hale getiren Exline ve

²³ Michael E. Nielsen , “Dinsel Çatışmaların Değerlendirilmesi ve Çözüm Yolları”, çev. Abdulvahit Sezen, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/1 (2010). 235-251; Halil Aydinalp, “Sosyal Çatışma ve Din”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2010), 187–215; Leyla Mansurova, “Modern Dünyada Etnik ve Dini Çatışmalar”, *Atlas Journal* 10/53 (2024), 41–44.

²⁴ Pargament - Exline, *The Psychology of Religious and Spiritual Struggles*.

Pargament'in *Working with Spiritual Struggles in Psychotherapy*²⁵ isimli eserinde (Bu eser içsel dinî/manevî çatışma kavramını güncel versiyonu ile ele alan kapsamlı bir eserdir) altı farklı boyutta değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım, kavramın hem kuramsal sınırlarını netleştirmeyi hem de ampirik araştırmalarda ölçülebilirliğini artırmayı amaçlayan sistematik bir sınıflandırma modeline dayanmaktadır.

Bu modelde içsel dinî/manevî çatışma altı temel boyutta ele alınmaktadır: ilahî çatışma, nihai anlam çatışması, şüpheyile çatışma, ahlakî çatışma, doğüstü (şeytanî) varlıklarla çatışma ve kişilerarası çatışma. Bu boyutlar, bireyin dinî yaşantısında ortaya çıkan gerilimlerin tek bir kaynağa indirgenemeyeceğini aksine bireyin Tanrı tasavvuru, varoluşsal anlam arayışı, bilişsel değerlendirmeleri, ahlakî özdenetimi ve sosyal ilişkileri gibi farklı alanlarda bağımsız ya da birbirini tetikleyen süreçler hâlinde ortaya çıkabildiğini göstermektedir.²⁶

Altı boyutlu bu sınıflandırma aynı zamanda metodolojik açıdan da önemli bir işlev görmektedir. Çünkü farklı çatışma türlerini ayırt etmek, bu deneyimlerin ruh sağlığı değişkenleriyle ilişkisini daha hassas biçimde incelemeye imkân tanımaktadır. Hangi çatışma türlerinin hangi psikolojik sonuçlarla daha güçlü biri ilişkiye sahip olduğunu ortaya koymayı mümkün kılmaktadır. Örneğin bazı çatışma daha çok duygusal yoğunlukla ilişkiliyken, bazıları bilişsel sorgulama süreçleriyle ya da sosyal ilişkilerle bağlantılı olabilmektedir. Bu durum, içsel dinî/manevî çatışma tek bir kategori altında toplanamayacak kadar karmaşık bir yapıya sahip olduğunu ve bu olgunun ancak çok boyutlu modeller aracılığıyla sağlıklı biçimde anlaşılabileceğini göstermektedir.²⁷

Bu çerçevede aşağıda, içsel dinî/manevî çatışma söz konusu altı boyutu kuramsal arka planları ve psikolojik özellikleri dikkate alınarak ayrı başlıklar altında ele alınacaktır. Böylece kavramın analitik kapsamı somutlaştırılacak ve bireyin dinî yaşantısında ortaya çıkan gerilimlerin hangi alanlarda yoğunlaştığı daha açık biçimde ortaya konulacaktır.

2.1 İlahî Çatışma

İçsel dinî/manevî çatışmanın temel boyutlarından biri olan ilahî çatışma, bireyin Tanrı ile kurduğu ilişki bağlamında gerilim, çatışma ve zorlanma deneyimleri olarak tanımlanmaktadır. Bu boyut, kişinin Tanrı'yı nasıl algıladığı, Tanrı'nın kendisine yönelik tutumunu nasıl yorumladığı ve Tanrı ile ilişkisini ne ölçüde güven, yakınlık ya da uzaklık üzerinden deneyimlediği gibi unsurlarla yakından ilişkilidir.²⁸ Ayrıca ilahî çatışma, bireyin yaşadığı olumsuz yaşam deneyimleri, varoluşsal sorgulamalar sonucunda ortaya çıkabilir.

²⁵ Kenneth I. Pargament – Julie J. Exline, *Working with Spiritual Struggles in Psychotherapy: From Research to Practice*, 137-270.

²⁶ Pargament - Exline, *Working with Spiritual Struggles in Psychotherapy: From Research to Practice*, 38-50.

²⁷ Pargament - Exline, *Working with Spiritual Struggles in Psychotherapy: From Research to Practice*, 3-25.

²⁸ Exline, "Religious and spiritual struggles", 465-466.

Ancak her zaman belirli bir kriz durumuna bağlı değildir. İlahî çatışma odak noktası Tanrı'nın varlığına inanıp inanmama meselesi değil Tanrı ile kurulan ilişkinin nasıl deneyimlendiği ve nasıl yorumlandığıdır. Dolayısıyla Exline ve Pargement ilahî çatışma inançsızlık ile ilgili değil Tanrı ile ilişki bağlamında değerlendirmektedir.²⁹

İlahî çatışmanın farklı görünüşleri vardır. Bunlardan ilki Tanrı'ya karşı duyulan öfkedir. Öfke, hayal kırıklığı, üzüntü veya sabırsızlık gibi daha hafif duygularla olabileceği gibi kızgınlık ve nefret gibi daha yoğun duygularla da yaşanabilir.³⁰ İlahi olana öfke genellikle kişinin içerisinde bulunduğu sıkıntılı durumu psiko-sosyal açıdan değerlendirmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu değerlendirmelerden bazıları; Tanrı'nın acı veren bir olaya neden izin verdiği ve bunun Tanrı'nın mutlak iyiliği fikriyle bağdaştırılamaması,³¹ yaşanan stresli durumda anlam bulunamaması,³² Tanrı'nın tüm olayların faili olarak görülmesi,³³ Tanrı ile olan yakın ilişkinin büyük beklenti oluşturması ve hayal kırıklığına dönüşmesi³⁴ olarak ifade edilebilir. Exline ve arkadaşları³⁵ Tanrı'ya yönelik olumsuz duyguların kişinin Tanrı ile ilişkisini zorunlu olarak tehdit etmesi gerektiğini savunmaktadır. Ancak acı deneyimi açıklanamayan, nedensiz veya adaletsiz bir durum olarak algılandığında Tanrı'ya yönelik öfke gelişebilir. Bu açıdan Tanrı'ya yönelik öfke diğer ilahî çatışma biçimlerinden farklı olarak özellikle anlam tehdidiyle yakından ilişkilidir. Çünkü bireyin kutsal gerçeklik anlayışı ile yaşantısal deneyimi arasındaki uyumsuzluk, varoluşsal anlam çerçevesini de sarsarak daha derin bir içsel gerilim alanı oluşturur.³⁶

İnanç durumuna göre Tanrı'ya yönelik öfkenin görünümü ve ifade edilme biçimi önemli farklılıklar göstermektedir. Araştırmalar, bireylerin çoğu zaman kendi ilahî çatışma kabul etmekte isteksiz olduklarını, ancak bu isteksizliğin dinî geleneklere ve inanç düzeylerine göre değiştiğini ortaya koymaktadır.³⁷ Dindar bireyler, Tanrı'ya öfkeyi ahlaken sorunlu görme eğilimindedir. Dindar olmayan Hristiyanlar, dindar Hristiyanlara kıyasla Tanrı'ya öfke

²⁹ Exline, "Religious and spiritual struggles", 462; Pargement - Exline, *Working with Spiritual Struggles in Psychotherapy: From Research to Practice*, 3-25.

³⁰ Pargement - Exline, *Working with Spiritual Struggles in Psychotherapy: From Research to Practice*, 163-164.

³¹ Beata Zarzycka, "Prevalence and Social-Cognitive Predictors of Anger toward God in a Polish Sample", *The International Journal for the Psychology of Religion* 26/3 (2016), 225-230.

³² Julie J. Exline vd., "The Spiritual Struggle of Anger toward God: A Study with Family Members of Hospice Patients", *Journal of Palliative Medicine* 16/4 (2013), 369-375.

³³ Joshua B. Grubbs - Julie J. Exline, "Why Did God Make Me This Way? Anger at God in the Context of Personal Transgressions", *Journal of Psychology and Theology* 42/4 (2014), 315-320.

³⁴ Ann Marie Yali vd., "Closeness to God, Anger toward God, and Seeing Such Anger as Morally Acceptable: Links to Life Satisfaction", *Mental Health, Religion & Culture* 22/2 (2019), 144-152.

³⁵ Julie J. Exline vd., "Anger, Exit, and Assertion: Do People See Protest toward God as Morally Acceptable?", *Psychology of Religion and Spirituality* 4/4 (2012), 264-277.

³⁶ Nick Stauner, vd., "Meaning, Religious/Spiritual Struggles, and Well-Being", *The Science of Religion, Spirituality, and Existentialism*, Kenneth E. Vail - Clay Routledge (ed.). 287-303. (UK, US: Academic Press), 2020, 291.

³⁷ Pargement - Exline, *Working with Spiritual Struggles in Psychotherapy: From Research to Practice*, 162-180.

duymayı kabul edilebilir görme ve Tanrı'yı sert, uzak veya zalim gibi daha olumsuz özelliklerle algılama eğilimindedir.³⁸ Müslüman bireylerde Tanrı'ya yönelik öfke ifadelerine karşı daha belirgin bir direnç gözlenmiştir.³⁹ Bunlara dayalı olarak Tanrı'ya öfkenin bireysel bir duygusal tepki olmadığı söylenebilir. Tanrı'ya yönelik öfke aynı zamanda teolojik kabuller ve dinsel çevre tarafından biçimlenen bağlamsal bir yaşantıdır.

İlahî çatışmanın tezahür biçimlerinden bir diğeri ilahî cezaya uğrama endişesidir. Bazı insanlar yaşamış oldukları olumsuz tecrübeleri Tanrı'ya atfederken bazıları Tanrı'nın kendilerine kızgın veya hoşnutsuz olduğu için bu tecrübeleri yaşadıklarını düşünmektedir.⁴⁰ Bazı bireylerin sürekli zihinlerinde ilahî cezaya uğrama olasılığını canlı tutması, ölüm sonrasında cezalandırılma ihtimalini güçlü bir beklenti olarak hissetmesi bilişsel düzeyde deterministik bir şema oluşturabilir. Birey bu şemayı çoğu zaman "Tanrı öfkeli, ceza verecektir ve bundan kaçış yoktur" şeklinde içselleştirebilir. Bu çatışma türü, varoluşsal tehditler arasında özellikle ölüm temasıyla yakından ilişkilidir. Çünkü birey ölüm olgusunu nihai hesaplaşma korkusuyla birlikte anlamlandırır.⁴¹ Öte yandan bu çatışma boyutunun ortaya çıkmasında, bireylerin içsel deneyimlerinin korku odaklı olması ve çözülmemiş suçluluk duygusu etkili olabilir.⁴² Buna göre insanlar bilgi düzeyinde Tanrı'nın olumlu vasıflarına hâkim olsalar da duygusal düzeyde bunu deneyimlemediklerinden Tanrı'nın kendilerini bu şekilde cezalandırdıklarını düşünebilirler.

İlahî bir diğer çatışma terk edilmişlik algısından doğabilir. Bu çatışma bireyin Tanrı'nın kendisini terk ettiğini zannıyla şekillenen özgül bir türdür. Algılanan terk edilme farklı bilişsel yorumlara bağlı olarak değişik duygusal sonuçlar doğurabilir. Birey bu durumu hak etmediğini düşünüyorsa ihanet ve haksızlığa uğrama hissi yaşayabilir. Buna karşın kendisinin neden olduğuna inanıyorsa mahkûmiyet, suçluluk ve kendini yargılama duyguları baskın hâle gelebilir. Bununla birlikte terk edilme deneyimi ilahî ceza olarak anlamlandırılmadığında ise varoluşsal yalnızlık ve anlamsızlık duygularını da tetikleyerek daha karmaşık bir psikolojik gerilim alanı oluşturur. Bu nedenle İlahi terk edilme algısı, bireyin hem kutsal ilişki anlayışını hem de bu ilişkiye dayanan daha geniş anlam sistemlerini sarsabilen bir varoluşsal kriz biçimi olarak değerlendirilebilir.⁴³

---

³⁸ Julie J Exline vd., "Anger, Exit, and Assertion: Do People See Protest toward God as Morally Acceptable?", *Psychology of Religion and Spirituality* 4/4 (2012), 264-277.

³⁹ Hisham Abu-Raiya vd., "Prevalence, Predictors, and Implications of Religious/Spiritual Struggles Among Muslims." *Journal for the Scientific Study of Religion* 54/4 (Aralık 2015), 631-648

⁴⁰ Pargament - Exline, *Working with Spiritual Struggles in Psychotherapy: From Research to Practice*, 164-165; Exline, "Anger toward God: A New Frontier in the Study of Forgiveness", 73-81.

⁴¹ Stauner, vd., "Meaning, Religious/Spiritual Struggles, and Well-Being", 291.

⁴² Exline, "Religious and spiritual struggles", 466.

⁴³ Stauner, vd., "Meaning, Religious/Spiritual Struggles, and Well-Being", 291; Pargament - Exline, *Working with Spiritual Struggles in Psychotherapy: From Research to Practice*, 165-166.

İlahi iyilik algısının çökmesi bir diğer ilahî çatışma biçimidir. Bu durumda birey, Tanrı'nın bütünüyle iyi olmadığı yönünde bilişsel bir şema geliştirir. Bu algısal dönüşüm, kutsal varlığa atfedilen mutlak iyilik varsayımını zayıflatarak bireyin inanç sistemi içinde temel bir uyumsuzluk yaratır. İlahi iyiliğin sorgulanması diğer çatışma türlerini tetikleyebilen üst düzey bir bilişsel kırılma noktası olarak değerlendirilebilir. Zira Tanrı'nın doğasına ilişkin bu temel varsayımın sarsılması, bireyin anlamlandırma süreçlerinden duygusal düzenleme mekanizmalarına kadar geniş bir psikolojik alanı etkiler.⁴⁴

2.2 Nihai Anlam Çatışması

Nihai anlam, bireyin yaşamı ve varoluşu bütünsel olarak açıklayan en üst düzey anlamlandırma çerçevesidir. Nihai anlam çatışması ise onun etrafında ortaya çıkan gerilim, zorluk ve içsel çatışma ifade eder. Nihai anlam çatışması, bireyin yaşantıları ile inançları arasındaki uyumsuzluk, birden fazla nihai anlam çerçevesi arasında kalma ve mevcut anlamın yeterliliğini sorgulama süreçlerinin birleşmesiyle ortaya çıkan varoluşsal bir gerilim durumudur. Özellikle bireyin yaşadığı olumsuz deneyimleri anlamlandırma sürecinde mevcut anlam çerçevesinin yetersizliği bu çatışmayı tetikler. Bu süreçte kişinin mevcut anlam sisteminin sarsılması söz konusudur. Daha önce benimsenmiş olan derin amaç ve yönelimler artık yeterli ya da geçerli görünmeyebilir. Bu durumda bireyin eski anlam yapılarından uzaklaşma gereksinimi ile bunların yerine yeni ve tutarlı bir anlam sistemi kurma çabası arasında bilişsel ve duygusal gerilimler yaşayabilir.⁴⁵ Dolayısıyla nihai anlam çatışması, dinamik bir varoluşsal yeniden yapılanma süreci olarak değerlendirilebilir.

Nihai anlam çatışması ile anlam arayışı ve anlam yokluğu farklı kategorilerde değerlendirilmektedir. Anlam arayışı, bireyin hayatındaki olayları açıklamak ve yönlendirmek adına anlam üretmeye çalıştığı süreci açıklamak için kullanılmaktadır. Anlam yokluğu ise bireyin hayatında amacın ve anlamın zayıfladığı veya ortadan kalktığı durumu açıklamak için kullanılmaktadır.⁴⁶ Anlamın yokluğu ya da düşük düzeyde bulunması zorunlu olarak sıkıntı verici değildir. Ayrıca nihai anlam çatışması mutlaka anlam yokluğu anlamına da gelmez. Yaşamlarında güçlü anlam duygusu bildiren kişiler bile bu tür bir çatışma yaşayabilmektedir. Öte yandan kuramsal açıdan anlamsızlık, tüm insanlar için potansiyel bir varoluş koşulu olarak düşünülebilir. Ancak bu potansiyel durum herkes için bilinç düzeyine çıkmaz ve her bireyde çatışma üretmez. Nihai anlam çatışması bu örtük potansiyelin bilinçli bir sorgulamaya dönüşmesiyle ortaya çıkar. Bu nedenle nihai anlam çatışması her bireyde görülmeyen, fakat ortaya çıktığında güçlü psikolojik etkiler yaratabilen bir yaşantı olarak değerlendirilir.⁴⁷

⁴⁴ Stauner, vd., "Meaning, Religious/Spiritual Struggles, and Well-Being", 291.

⁴⁵ Pargament - Exline, *Working with Spiritual Struggles in Psychotherapy: From Research to Practice*, 189-213.

⁴⁶ Pargament - Exline, *The Psychology of Religious and Spiritual Struggles*, 21-22.

⁴⁷ Stauner, vd., "Meaning, Religious/Spiritual Struggles, and Well-Being", 291

Din çoğu zaman nihai anlamın temel kaynağını oluşturur. Çünkü Tanrı, yaratılış, ilahî düzen, ahiret gibi kavramlar varoluşu yorumlamada kapsamlı bir açıklama sunar. İçsel dinî/manevî çatışma ile nihai anlam arasındaki ilişki, dinî anlam sisteminden başlayıp nihai anlam çerçevesine, oradan yaşantıların yorumlanma biçimine uzanan ardışık bir süreç olarak açıklanabilir. Bu modele göre birey güçlü ve tutarlı nihai anlam sistemine sahipse yaşadıklarını anlamlı bir bütün içine yerleştirebilir ve bu nedenle içsel dinî/manevî çatışma yaşama olasılığı azalır. Buna karşılık anlam sistemi sarsıldığında, çelişkili hale geldiğinde birey olayları mevcut inanç çerçevesiyle anlamlandıramaz. Bu boşluk ise zihinsel ve duygusal gerilim yaratarak içsel dinî/manevî çatışmanın ortaya çıkmasına zemin hazırlayabilir. Öte yandan anlam çatışma dinî alanda güçlü bir şekilde algılanması, sürecin birey üzerindeki baskısını daha fazla hissetmesine neden olabilir.⁴⁸

2.3 Şüphe ile Çatışma

Dinî şüphe, bir kişinin inandığı şeyler hakkında zaman zaman kafasının karışması, sorular sorması veya emin olamaması durumudur. Bu her zaman bir sorun değildir. Hatta bazen inanç gelişiminin doğal bir parçasıdır. Ancak bu şüphe kişide huzursuzluk, kaygı veya içsel gerilim oluşturmaya başladığında, artık yalnızca şüphe olmaktan çıkar ve içsel dinî/manevî çatışmaya dönüşebilir. Yani şüphe bir düşünce süreciyken, içsel dinî/manevî çatışma bu sürecin kişide yarattığı psikolojik gerilim durumudur. Her içsel dinî/manevî çatışmada olduğu gibi şüphe ile çatışmanın da inançsızlık ile aynı kavram olmadığını belirtmek gerekir.⁴⁹

Şüphe nedeniyle içsel dinî/manevî çatışmanın ortaya çıkmasında, bireyin yaşantısında olan birtakım sorulara kişisel cevapların yeterince tatmin edilememesi bulunmaktadır.⁵⁰ Bazı insanlar dinî yaşantıda şüpheyi entelektüel seviyede yaşarken bazıları şüpheleri dinî yaşamın normal bir parçası olarak görebilir.⁵¹ Bazı şüpheler ise kişinin yaşantısında açıklamakta zorlandığı durumlarda ortaya çıkmaktadır. Bu durumda kişi inançlarını kaybetmekten korkabilir ve bu da olumsuz duygulanıma sebebiyet verebilir. Ayrıca adalet algısı ve teodise

---

⁴⁸ Joseph M. Currier vd., “Temporal Associations Between Meaning in Life, Ultimate Meaning Struggles, and Mental Health Outcomes in a Spiritually Integrated Inpatient Program”, *Journal of Clinical Psychology* 80/6 (2024), 1308.

⁴⁹ Pargament - Exline, *Working with Spiritual Struggles in Psychotherapy: From Research to Practice*, 213-241.

⁵⁰ Emmanuel Ok, “A Phenomenological Study of Spiritual Struggles in the Christian Journey: The Experience of Faith Amidst Doubt”, *Journal of Christian Spirituality* 15/3 (2024).

⁵¹ Pargament - Exline, *The Psychology of Religious and Spiritual Struggles*, 20.

problemleri⁵² ve Tanrı'nın acı verici olaylar çerçevesindeki konumu⁵³ ve dindar bireylerin davranışları⁵⁴ gibi boyutlar kişisel din algısının anlamlandırılmasını zorlaştırabilir.

Şüphe nedeniyle ortaya çıkan içsel dinî/manevî çatışma anksiyete,⁵⁵ paranoyak düşünceler⁵⁶ ve ritüellerin başarısızlığı⁵⁷ (duanın kabul olmadığını düşünmek) gibi olumsuz faktörler ilişkili bulunmuştur. Bu çalışmalar genellikle dışsal koşulların sonucunda kişinin dine karşı olan tutumunun çatışma haline girmesine sebebiyet veren değişkenleri incelemektedir. Bununla birlikte dinî yaşantıda ontolojik şüphelerin varlığı da bireyin iyi olma düzeyi gibi bazı faktörleri olumsuz yönde etkileyebilir. Kısacası şüphe ile dinî yaşantı arasındaki ilişkinin tek yönlü olmadığını, kaynağın bazen yaşam olaylarından şüpheye doğru bazen dinî yaşantıdan bireysel yaşantıya doğru bir yol izleyebileceğini söylemek mümkündür.⁵⁸

2.4 Ahlakî Çatışma

Ahlakî çatışma, kişinin ahlakî değerleri, vicdanı ve davranışları arasındaki uyumsuzluk neticesinde ortaya çıkan gerilim ve çatışma şeklinde tanımlanmaktadır. Ahlakî çatışma, farklı düzeylerde gerçekleşebilir. Örneğin kişisel değerlerin ciddi bir şekilde ihlal edilmesi (hırsızlık yapmak, başkasına zarar vermek) ciddi öz kınamalara yol açabilir. Öte yandan küçük hatalar olarak görülebilecek bazı davranışların sonucunda da ahlakî çatışma yaşanabilir.⁵⁹

İnsanlar ahlakî standartlarını din üzerine oluşturduklarında, diğer davranışlarına nazaran farklı tepkiler verebilir. Zira bu durumda ahlakî standartların ihlal edilmesi aynı zamanda günah işlemek anlamına da gelmektedir. Ahlakî çatışma yaşayan insanlar, dinî kuralları ihlal etme endişesi ile bazı durumlarda dinden uzaklaşabilir.⁶⁰ Bunun aksine bu

⁵² Margaret F. Bockrath vd., "Religious and Spiritual Struggles and Their Links to Psychological Adjustment: A Meta-Analysis of Longitudinal Studies", *Psychology of Religion and Spirituality* 14/3 (2022), 283-299.

⁵³ Dolores Angela Castelli Dransart, "Spiritual and Religious Issues in the Aftermath of Suicide", *Religions* 9/5 (2018), 153.

⁵⁴ Julie J. Exline vd., "Many Reasons for Religious Doubt: Links with Doubt Struggles, Mental Health, and an Open, Humble, Questing Orientation", *Psychology of Religion and Spirituality*, (2025).

⁵⁵ Joshua A. Wilt vd., "Anxiety Predicts Increases in Struggles with Religious/Spiritual Doubt over Two Weeks, One Month, and One Year", *The International Journal for the Psychology of Religion* 27/1 (2017), 26-34.

⁵⁶ Kathleen Galek vd., "Religious Doubt and Mental Health Across the Lifespan", *Journal of Adult Development* 14/1 (2007), 16-25.

⁵⁷ Cecilia Cheng - Weijun Ying, "A Meta-Analytic Review of The Associations Between Dimensions of Religious Coping and Psychological Symptoms During the First Wave Of The COVID-19 Pandemic", *Frontiers in Psychiatry* 14 (2023).

⁵⁸ Neal Krause, "Religious Doubt and Psychological Well-Being: A Longitudinal Investigation", *Review of Religious Research* 47/3 (2006), 287-295.

⁵⁹ Pargament - Exline, *Working with Spiritual Struggles in Psychotherapy: From Research to Practice*, 243; Pargament - Exline, *The Psychology of Religious and Spiritual Struggles*, 24.

⁶⁰ Phil Zuckerman, *Faith No More: Why People Reject Religion* (USA: Oxford University Press, 2011), 151-169.

çatışma türünde ahlakî olana yakın olma ve iyilik yapmayı sürdürme temel motivasyon kaynağı da olabilir.⁶¹

Ahlakî çatışma, genellikle kişisel bağlamda ortaya çıkmaktadır. Bireyin içsel olarak kendine yönelttiği “Sorumluluklarımı tam anlamıyla yerine getirebiliyor muyum?”, “Bunu yaptığım için başkaları bana saygı duyacak mı?”, “Tanrı bunu yaptığım halde benimle ilgilenir mi?” gibi sorular ahlakî çatışmayı tetikleyebilir. Ayrıca ahlakî çatışma ilişkisel davranışlara bağlı ortaya çıkabilir. Kişinin çevresinde gerçekleşen olaylara verdiği veya vermediği tepkiler ahlakî çatışmayı doğurabilir.⁶²

Sonuç olarak ahlakî çatışma, kişinin kendine ve çevresine dair algılarını değerlendirmesi çerçevesinde yaşanmaktadır. Dolayısıyla ahlakî standartlar ve kişisel özellikler arasındaki uyum bireyi bu noktada rahatlatır. Ayrıca uyumsuz mükemmeliyetçilik algısına sahip olan kimselerin, ahlakî standartlarına sıkı sıkıya bağlı oldukları ve küçük ihlallerde dahi kendilerini kınamaktan çekinmedikleri görülmektedir. Bu da ahlakî çatışma sıklığını ve seviyesini artırabilecek önemli bir unsur olarak ifade edilebilir.⁶³

2.5 Doğaüstü (Şeytanî) Varlıklar ile Çatışma

Şeytanî çatışma, bireyin yaşadığı olumsuz olayları, doğaüstü güçler tarafından yapılan, yoldan çıkarıcı veya saldırı olarak algılaması sonucunda ortaya çıkan çatışma türüdür. Bu çatışma türünde olumsuz olayın faili doğaüstü varlık olarak görülmektedir. Doğaüstü fail bazen şeytan, kötü ruhlar veya tanımlanamayan güçler olarak görülebilirken bazen metaforik psikolojik yapılar çerçevesinde değerlendirilmektedir.⁶⁴

Şeytanî çatışma yaşanması çeşitli sebepler çerçevesinde değerlendirilebilir. Bu çatışmanın ortaya çıkabilmesi için ilk etken, bireyin doğaüstü varlıkların, var olduğuna dair bir inanca sahip olmasıdır.⁶⁵ Ayrıca doğaüstü varlıkların, insanların hayatına müdahale edebileceği inancı da olayları bu varlıklara atfetme ihtimalini ortaya çıkarmaktadır.⁶⁶ Şeytanî çatışma toplumsal dinamiklerden de etkilenebilir. Özellikle olumsuz olay yaşayan kimselerin çevrelerinden, şeytana dair atıfların yapılması şeytanî çatışmanın destekleyicisi olabilir.

⁶¹ Pargament - Exline, *The Psychology of Religious and Spiritual Struggles*, 23.

⁶² Pargament - Exline, *Working with Spiritual Struggles in Psychotherapy: From Research to Practice*, 241-243.

⁶³ Frazer Atkinson vd., “A Model of Perfectionism, Moral Disengagement, Altruism, and Antisocial and Prosocial Behaviors in Wheelchair Athletes”, *Adapted Physical Activity Quarterly* 3/39 (2022), 303-315.

⁶⁴ Pargament - Exline, *Working with Spiritual Struggles in Psychotherapy: From Research to Practice*, 272.

⁶⁵ Saritoprak vd., “Spiritual Jihad Among U.S. Muslims: Preliminary Measurement and Associations with Well-Being and Growth”, 2-10.

⁶⁶ Elizabeth J. Krumrei vd., “Divorce and the Divine: The Role of Spirituality in Adjustment to Divorce”, *Journal of Marriage and Family* 71/2 (2009), 373-383.

Doğüstü varlıklar bazı durumlarda psikoz ile ilgili halüsinasyonlar ve sanrılar bağlamında değerlendirilmektedir.⁶⁷

Şeytanî çatışma bireyin ruh sağlığı açısından bazı önemli sonuçları olabilmektedir. Bu sorunlar; depresyon, kaygı ve korku, duygusal sıkıntı, psikolojik zorlanma, kişilerarası çatışma, içsel çatışma, mağduriyet duygusu, dinî içerikli obsesyon ve suçluluk duygularının yoğun yaşanması şeklinde sıralanabilir.⁶⁸

Şeytanî çatışma süreçleri bireyin kontrolünde olduğunda, bireyin çeşitli alanlarda gelişebilmesi adına fırsatlar sunabilir. İnsanlar şeytanî çatışma süresince genellikle kendilerini iyiliğin tarafında görmeye meyillidir. Bu yönüyle şeytanî olanın dahil olduğunu düşündüğü davranışlarda, “doğüstü varlığın işlerimi engellemesine izin vermeyeceğim” veya “doğüstü varlık benim işlerime müdahil oluyorsa iyi yolda olmalıyım” gibi düşünceler, kişinin öz güveni ve saygısını geliştirmede yardımcı olabilir.⁶⁹ Ayrıca bu çatışma türüne karşı kişisel stratejiler geliştirmek ahlakî değer yargılarına daha sıkı bağlanmayı ve öz denetim mekanizmalarını daha aktif kullanmayı beraberinde getirebilir. Bu sayede kişi, yaşantısında karşılaştığı olayları daha aktif bir şekilde gözlemleyebilir ve daha üstün ahlakî davranışları edinme noktasında hedeflerini güncelleyebilir.⁷⁰

2.6 Kişilerarası Çatışma

Kişilerarası çatışma, bireyin dinî yaşantısında, sosyal çevresi (aile, arkadaş, din uzmanları ve dinî topluluklar) ile gerilim yaşaması sonucunda; acı, gerilim ve çelişki deneyimleri yaşaması olarak tanımlanmaktadır.⁷¹ Kişilerarası çatışmanın kaynağı genellikle sosyal çevredeki kişilerin uygunsuz davranışları çerçevesinde gelişmektedir. Başka bir dine mensup kişiyle evlenme, inanç nedeniyle ayrımcılığa uğrama, aynı dine mensup kişilerin

---

⁶⁷ Pargament - Exline, *Working with Spiritual Struggles in Psychotherapy: From Research to Practice*, 277-280; Exline, “Religious and spiritual struggles”, 468-469.

⁶⁸ Julie J. Exline vd., “Mental Illness, Normal Psychological Processes, or Attacks by the Devil? Three Lenses to Frame Demonic Struggles in Therapy”, *Spirituality in Clinical Practice* 8/3 (2021), 215-228; Uzoigwe Tobechei - Akawu Monday, “Predictors of Persecutory Ideation: Impact of Hell Anxiety and Demonic Struggle Among 100 Level Accounting Students of Nasarawa State University Keffi”, *International Journal of Social Service and Research* 3/12 (2023), 3346-3353; Godfrey Harold - Rev Nel, “An Investigation on Demonic Influences on Human Beings: Demonic Oppression or Demonic Possession: The Role of the Holy Spirit”, *Pharos Journal of Theology* 103 (2022), 1-19.

⁶⁹ Zarzycka, *Religious Struggle: Predictors and Consequences*, 30-31.

⁷⁰ Pargament - Exline, *Working with Spiritual Struggles in Psychotherapy: From Research to Practice*, 283-286.

⁷¹ Kenneth Pargament vd., “Spiritual Struggle: A Phenomenon of Interest to Psychology and Religion”, *Judeo-Christian perspectives on psychology: Human nature, motivation, and change* (Washington: American Psychological Association, 2005), 1471.

birbirlerini kınamaları, aynı dine mensup kişilerin uygunsuz davranışları ve din alanında uzman kişilerin standart dışı davranışları bu çatışma türüne neden olabilir.⁷²

İnsanlar bireysel hayatındaki dinamiklere değer verdikleri kadar sosyal ortamdaki konumlarına ve diğerlerinin davranışlarına da önem vermektedir. Kişisel ve sosyal alanların bu kadar iç içe geçmesi, karşılaşılan zorlukların yıpratıcı ve üzücü olmasını daha da artırabilir. Sosyal ortamdaki kaynaklı çatışma suçluluk, utanç, stres, kaygı ve değersiz hissetme, psikolojik ve ilişkisel uyumu zayıflatma gibi sonuçlara neden olabilir.⁷³ Bu çatışma boyutları bazı durumlarda dinî değerlerden şüphe duyma ve dinî ortamlardan uzaklaşmaya da sebebiyet verebilir.⁷⁴

Kişilerarası çatışma, bireylerin affetme ve kabullenme gibi erdemli davranışlar çerçevesinde değerlendirildiğinde kişisel gelişimin bir parçası haline gelebilir. Kişilerarası çatışma diğer çatışma alt boyutlarına nazaran farklı bir boyutta değerlendirilebilir. Zira burada fail olarak kişinin erişebileceği ve temasta bulunduğu kişiler görülmektedir. Kişilerarası çatışma bu yönüyle yıpratıcı olsa da sosyal ilişkileri düzenleme becerisini geliştirmek adına fırsat alanları oluşturabilir.⁷⁵

3. İçsel Dinî/Manevî Çatışma Geliştirir mi? Geriletir mi?

İçsel dinî/manevî çatışma hem gelişim hem de gerileme potansiyeli barındıran çift yönlü bir süreçtir. Eğer kişi yaşamı geniş bir perspektiften ve derinlikli biçimde değerlendirebiliyor, hayatın belirsizliklerini doğal bir süreç olarak kabul edebiliyor ve amaçlarıyla davranışları arasında uyum kurabiliyorsa, bu çatışma bir içsel olgunlaşma ve bütünlük kazanma fırsatına dönüşebilir.⁷⁶ Böyle durumlarda birey, dinî sorgulamalarını tehdit olarak değil anlam

⁷² Julie J. Exline - David S. Bright, "Spiritual and Religious Struggles in the Workplace", *Journal of Management, Spirituality & Religion* 8/2 (2011), 131; Pargament - Exline, *Working with Spiritual Struggles in Psychotherapy: From Research to Practice*, 299-306.

⁷³ Exline, "Religious and spiritual struggles", 466-469; Pargament - Exline, *The Psychology of Religious and Spiritual Struggles*, 24-25.

⁷⁴ Julie J. Exline vd., "Pulling Away from Religion: Religious/Spiritual Struggles and Religious Disengagement Among College Students", *Psychology of Religion and Spirituality* 14/3 (2022), 300-311; Nick Stauner vd., "Religious and Spiritual Struggles as Concerns for Health and Well-Being", *Revista de Estudos de Teologia e Ciências da Religião*, (2016), 48-55.

⁷⁵ Julie J. Exline vd., "Self-Forgiveness and Religious/Spiritual Struggles", *Handbook of the Psychology of Self-Forgiveness*, ed. Lydia Woodyatt vd. (Cham: Springer International Publishing, 2017), 131-135; Frank D. Fincham - Ross W. May, "No Type of Forgiveness Is an Island: Divine Forgiveness, Self-Forgiveness, and Interpersonal Forgiveness", *The Journal of Positive Psychology* 17/5 (2022), 620-627.

⁷⁶ Kavita M. Desai - Kenneth I. Pargament, "Predictors of Growth and Decline Following Spiritual Struggles", *The International Journal for the Psychology of Religion* 25/1 (2015), 42-45; Joshua Wilt vd., "Open-Ended Descriptions of Religious/Spiritual Struggles: Salient Themes and Associations with the Religious and Spiritual Struggles (RSS) Scale and Religiousness", *Religions* 10/11 (2020), 2-12; Pargament - Exline, *The Psychology of Religious and Spiritual Struggles*, 13-16; Pargament - Exline, *Working with Spiritual Struggles in Psychotherapy: From Research to Practice*, 61-75.

arayışının bir parçası olarak görür ve psikolojik-manevi açıdan güçlenir. Ancak yaşamı dar bir bakış açısıyla yorumlayan, olumsuzlukları mutlak bir yıkım olarak algılayan ve içsel uyum geliştirmekte zorlanan kişilerde içsel dinî/manevi çatışma kırılabilirliği artırılabilir. Bu da umutsuzluk, anlam kaybı ve gerileme ile sonuçlanabilir. Dolayısıyla belirleyici olan çatışmanın varlığı değil, bireyin onu hangi bilişsel çerçeve içinde değerlendirdiğidir. Aynı deneyim, tehdit merkezli bir şema içinde krize dönüşebilirken gelişim odaklı, esnek ve anlam üretici bir çerçeve içinde dönüşüm ve olgunlaşma sürecine zemin hazırlayabilir.

Araştırma sonuçları bu düşünceleri destekler niteliktedir. Araştırmalar içsel dinî/manevî çatışmanın daha düşük yaşam doyumu⁷⁷, anksiyete,⁷⁸ alkol kullanımı ve düşük düzeyde fiziksel sağlık⁷⁹ gibi olumsuz faktörler ile pozitif ilişki gösterdiğini bulgulamışlardır. Ayrıca olumlu kişilik özellikleri ve iyi oluş,⁸⁰ affetme,⁸¹ erdemli olma,⁸² ruh sağlığı,⁸³ büyüme⁸⁴ gibi faktörler ile negatif ilişkiler bulgulanmıştır. Bununla birlikte içsel dinî/manevî çatışma manevi büyüme ve gelişme ile pozitif ilişkili olduğu çalışmalar da bulunmaktadır.⁸⁵ Bazı çalışmalar içsel dinî/manevî çatışma psikolojik faktörler ile ilişkisiz olduğunu bulgulanmıştır.⁸⁶

---

⁷⁷ Yali vd., “Closeness to God, Anger toward God, and Seeing Such Anger as Morally Acceptable: Links to Life Satisfaction”.

⁷⁸ Wilt vd., “Anxiety Predicts Increases in Struggles with Religious/Spiritual Doubt over Two Weeks, One Month, and One Year”.

⁷⁹ Joshua B. Grubbs vd., “Self, Struggle, and Soul: Linking Personality, Self-Concept, and Religious/Spiritual Struggle”, *Personality and Individual Differences* 101 (2016), 144-152.

⁸⁰ Joshua A. Wilt vd., “Personality, Religious and Spiritual Struggles, and Well-Being”, *Psychology of Religion and Spirituality* 8/4 (2016), 341-351.

⁸¹ Exline vd., “Self-Forgiveness and Religious/Spiritual Struggles”.

⁸² Seyma N. ; Exline Saritoprak, “Spiritual Jihad as an Emerging Psychological Concept: Connections with Religious/Spiritual Struggles, Virtues, and Perceived Growth”, *Journal of Muslim Mental Health* 14/2 (2020); Saritoprak vd., “Spiritual Jihad Among U.S. Muslims: Preliminary Measurement and Associations with Well-Being and Growth”.

⁸³ Currier vd., “Temporal Associations Between Meaning in Life, Ultimate Meaning Struggles, and Mental Health Outcomes in a Spiritually Integrated Inpatient Program”.

⁸⁴ Julie J. Exline vd., “Predictors of Growth from Spiritual Struggle Among Christian Undergraduates: Religious Coping and Perceptions of Helpful Action by God Are Both Important”, *The Journal of Positive Psychology* 12/5 (2017), 501-508.

⁸⁵ Desai - Pargament, “Predictors of Growth and Decline Following Spiritual Struggles”; Saritoprak vd., “Spiritual Jihad Among U.S. Muslims: Preliminary Measurement and Associations with Well-Being and Growth”

⁸⁶ Daniel Pankowski - Kinga Wytrychiewicz-Pankowska, “Turning to Religion During COVID-19 (Part I): A Systematic Review, Meta-Analysis, and Meta-Regression of Studies on the Relationship Between Religious Coping and Mental Health Throughout COVID-19”, *Journal of Religion and Health* 62/1 (2023), 510-543; Daniel Pankowski - Kinga Wytrychiewicz-Pankowska, “Turning to Religion During COVID-19 (Part II): A Systematic Review, Meta-Analysis, and Meta-Regression of Studies on the Relationship Between Religious Coping and Mental Health Throughout COVID-19”, *Journal of Religion and Health* 62/1 (2023), 544-584; Cheng - Ying, “A Meta-Analytic Review of The Associations Between Dimensions of Religious Coping and Psychological Symptoms During the First Wave Of The COVID-19 Pandemic”; Bockrath vd., “Religious and Spiritual Struggles and Their Links to Psychological Adjustment: A Meta-Analysis of Longitudinal Studies”; Derek M. Kemp vd., “A Meta-Analytic

Dolayısıyla belirleyici olan içsel dinî/manevî çatışmanın varlığı değil, bireyin onu hangi bilişsel çerçeve içinde değerlendirdiğidir.

4. Müslüman Toplumlarında İçsel Dinî/Manevi Çatışmanın İncelenmesi: Kültürel Bağlam ve Literatür Karşılaştırması

Uluslararası literatürde içsel dinî/manevi çatışmanın Müslüman örnekleme incelendiği çalışmaların sayısı, Hristiyan örnekleme yapılmış çalışmalara kıyasla oldukça sınırlıdır. İçsel dinî çatışma türleri büyük ölçüde Batı merkezli literatür içinde geliştirilmiştir. Bu nedenle kavramsal yapı farklı teolojik ve kültürel bağlamlarda aynı psikolojik içeriğe sahip olmayabilir. Kültürel din psikolojisi bağlamında içsel dinî/manevî çatışmayı çalışmak önemli olmakla birlikte, bu çatışma türlerine yaklaşımda kuramsal ve metodolojik olarak temkinli hareket etmek gerekmektedir.

İslami çerçevede içsel dinî/manevî çatışma kavramı tahlil edildiğinde içsel dinî/manevî çatışmanın bütünüyle olumsuzlanamayacağı ancak çözümsüz ve kronik biçimlerinin manevî zarara dönüşebileceği ileri sürülebilir. İçsel dinî/manevî çatışma çoğu zaman arınma ve olgunlaşma için bir fırsat olabilir. Kur'ân'da insanın "zayıf yaratıldığı"⁸⁷ ve bilgisinin sınırlı olduğu⁸⁸ vurgusu insanın sınırlı idrak kapasitesine dikkat çeker. Bireyin zaman zaman ilahî hakikati anlamakta zorlanması, şüphe yaşaması ya da içsel gerilimler deneyimlemesi her zaman olumsuz bir durum olarak değerlendirilmeyebilir. Hz. Peygamber'in, kalbinden geçen olumsuz düşünceler nedeniyle kaygı duyan sahâbeye "Bu, imanın ta kendisidir"⁸⁹ buyurması, kaygının iman hassasiyetinin göstergesi olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede doğru yönlendirildiğinde içsel dinî/manevî çatışma tefekkür, tevbe, sabır ve tevekkül gibi erdemleri derinleştiren dönüşüm süreçleri olabilir. Öte yandan doğru yönetilmediğinde manevî riskler barındırabileceğine de açıkça dikkat çekilmiştir. Kur'ân'da şüphenin kalpte yerleşmesinin, hakikatleri inkarın "kalbin katılaşması"na yol açabileceği ifade edilmekte⁹⁰ sürekli tereddüdün eylemsel ve ahlakî kararsızlık üretebileceğine işaret edilmektedir.⁹¹ Benzer şekilde umutsuzluk, yani ilahî rahmetten kopuş duygusu, ciddi bir kırılma alanıdır ve Allah'ın rahmetinden ümit kesmek inkarcılığın işaretidir.⁹²

Bu çerçevede Müslüman toplumlarda içsel dinî/manevî çatışmanın ele alınması gerilimin hangi koşullarda manevî gelişime, hangi koşullarda ise anlam kaybı ve umutsuzluğa

---

Comparison of Longitudinal Changes in Scores on The Religious Spiritual and Struggles Scale and Mental Health Symptom Measures", *Psychology of Religion and Spirituality* 17/4 (2025), 494-498.

⁸⁷ el-Nisa, 4/28.

⁸⁸ el-İsrâ 17/85.

⁸⁹ Müslim, İman 209 (132).

⁹⁰ el-Bakara 2/74.

⁹¹ el-Tevbe 9/45.

⁹² el-Yûsuf 12/87.

dönüştüğünü ayırt edebilmek açısından da önemlidir. Müslüman örnekleme içsel dinî/manevî çatışmanın incelenmesi, Batı merkezli modellerin kültürel geçerliliğini sınamakla birlikte çatışmanın dönüşümsel ve risk boyutlarını birlikte ele alan daha bütüncül bir araştırma çerçevesi geliştirmeyi gerektirmektedir.

Müslüman örnekleme yapılan sınırlı sayıda araştırma kültürel ve teolojik farklılıkları görünür kılmaktadır. Müslüman örnekleme yapılan araştırmalarda; kişilik özellikleri ve dinî başa çıkma,⁹³ iyi oluş,⁹⁴ kendini kanıtlama duygusu,⁹⁵ dönüşüm,⁹⁶ manevi büyüme,⁹⁷ mutluluk, depresif belirtiler ve Tanrı'ya bağlanma,⁹⁸ erdemler ve gelişim,⁹⁹ ruhsal bozukluklar ve psikolojik iyi oluş¹⁰⁰ gibi çeşitli değişkenlerle içsel dinî/manevî çatışma arasındaki bağlantılar incelenmiştir. Bu çalışmaların bulguları, kavramın çok boyutlu yapısını yansıtır şekilde hem pozitif hem de negatif psikolojik ve manevi göstergeler ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Özellikle deneyime açıklık,¹⁰¹ manevi büyüme, travma sonrası büyüme¹⁰² gibi değişkenler ile içsel dinî/manevî çatışma arasında pozitif ilişkiler tespit edilmiştir. Öte yandan depresyon,¹⁰³ Tanrı'ya kaçınan bağlanma,¹⁰⁴ kişilik bozukluğu ve düşük düzeyde iyi oluş¹⁰⁵ ile pozitif

---

⁹³ Nur Amali Aminuddin vd., "Mapping Personality Traits to Religious Coping Styles and Struggle: Evidence from Malay Muslim Undergraduates in Brunei", *Personality and Individual Differences* 220 (2024), 1-6.

⁹⁴ Hisham Abu-Raiya vd., "Relationships Between Religious Struggles and Well-Being Among a Multinational Muslim Sample: A Comparative Analysis", *Social Work* 63/4 (2018), 347-356.

⁹⁵ Ari D. Fodeman vd., "Pressure to Prove: Muslim Converts' Activism and Radicalism Mediated by Religious Struggle and Punishing Allah Reappraisal", *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression* 14/1 (2022), 49-69.

⁹⁶ Nur Amali Aminuddin, "The Religious Struggle Framework: Religious Experience from Struggle to Transformation", *Islamic Guidance and Counseling Journal* 5/1 (2022), 15-29.

⁹⁷ Saritoprak vd., "Spiritual Jihad Among U.S. Muslims: Preliminary Measurement and Associations with Well-Being and Growth".

⁹⁸ Tali Sasson Shoshan vd., "The Links Between Insecure Attachment to God, Divine Struggles, and Happiness and Depressive Symptoms Among Muslims and Jews in Israel", *Journal of Religion and Health* 63/4 (2024), 2501-2522.

⁹⁹ Saritoprak, "Spiritual Jihad as an Emerging Psychological Concept: Connections with Religious/Spiritual Struggles, Virtues, and Perceived Growth".

¹⁰⁰ Bolat, *Connections of Mental Disorders and Psychological Well-Being with Religious Attitude and Religious Struggle*.

¹⁰¹ Aminuddin vd., "Mapping Personality Traits to Religious Coping Styles and Struggle: Evidence from Malay Muslim Undergraduates in Brunei".

¹⁰² Saritoprak vd., "Spiritual Jihad Among U.S. Muslims: Preliminary Measurement and Associations with Well-Being and Growth".

¹⁰³ Abu-Raiya vd., "Prevalence, Predictors, and Implications of Religious/Spiritual Struggles Among Muslims".

¹⁰⁴ Shoshan vd., "The Links Between Insecure Attachment to God, Divine Struggles, and Happiness and Depressive Symptoms Among Muslims and Jews in Israel".

¹⁰⁵ Bolat, *Connections of Mental Disorders and Psychological Well-Being with Religious Attitude and Religious Struggle*.

ilişkiler tespit edilmiştir. Ek olarak sorumluluk bilinci, dürüstlük- alçakgönüllülük,¹⁰⁶ ve yaşam doyumu¹⁰⁷ arasında negatif ilişki tespit edilmiştir.

Müslüman örnekleme içsel dinî/manevî çatışma çoğunlukla düşük ile orta düzey arasında raporlanmaktadır.¹⁰⁸ Özellikle ilahî çatışma boyutu görece daha düşük ortalamalara sahiptir.¹⁰⁹ Müslüman katılımcıların ilahî çatışmaya dair sorulara cevap vermeyi tercih etmedikleri görülmüştür.¹¹⁰ Müslüman örnekleme ilahî çatışma boyutunun görece daha düşük ortalamalara sahip olması ve bazı katılımcıların bu boyuta ilişkin maddeleri yanıtlamaktan kaçınması, çok boyutlu biçimde değerlendirilmelidir. Bu sonuçlar müslüman bireylerin ilahî çatışmayı hiç yaşamadığı anlamına gelmeyebilir. Öte yandan teolojik normlar, kültürel ifade biçimleri ve ölçüm araçlarının yapısal özellikleri nedeniyle görünürlüğünün azalmasını yansıtıyor olabilir. Bu durum, Müslüman bağlamda ilahî çatışmanın dolaylı göstergelerini yakalayacak yeni ölçüm ve analiz yaklaşımlarına ihtiyaç olduğunu düşündürmektedir.

Öte yandan içsel dinî/manevî çatışma bazı alt boyut düzeyleri diğerlerine nazaran daha yüksek ortalamaya sahiptir. Özellikle nihai anlam çatışması ve şeytanî çatışma daha yüksek düzeyde tespit edilmiştir.¹¹¹ Buna karşın ilahî çatışma ve şeytanî çatışma diğer boyutlara göre daha düşük düzeyde bulgulanmıştır.¹¹² Başka bir çalışmada ise Müslüman ve Yahudi katılımcıların içsel dinî/manevî çatışma düzeylerinde anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir.¹¹³ Nihai anlam çatışması görece daha yüksek düzeyde tespit edilmesi, özellikle

---

¹⁰⁶ Aminuddin vd., "Mapping Personality Traits to Religious Coping Styles and Struggle: Evidence from Malay Muslim Undergraduates in Brunei".

¹⁰⁷ Abu-Raiya vd., "Prevalence, Predictors, and Implications of Religious/Spiritual Struggles Among Muslims"; Abu-Raiya vd., "Relationships Between Religious Struggles and Well-Being Among a Multinational Muslim Sample: A Comparative Analysis".

¹⁰⁸ Kuru - Baykal, "RSS-14 (Dinî ve Manevî Mücadele Ölçeği) Türkçeye Uyarlaması ve İş Motivasyonuna Etkisinin İncelenmesi"; Hisham Abu-Raiya vd., "Prevalence, Predictors, and Implications of Religious/Spiritual Struggles Among Muslims", *Journal for the Scientific Study of Religion* 54/4 (2015), 631-648; Bolat, *Connections of Mental Disorders and Psychological Well-Being with Religious Attitude and Religious Struggle*; Abu-Raiya vd., "Relationships Between Religious Struggles and Well-Being Among a Multinational Muslim Sample: A Comparative Analysis".

¹⁰⁹ Abu-Raiya vd., "Relationships Between Religious Struggles and Well-Being Among a Multinational Muslim Sample: A Comparative Analysis", 2.

¹¹⁰ Abu-Raiya vd., "Relationships Between Religious Struggles and Well-Being Among a Multinational Muslim Sample: A Comparative Analysis", 2.

¹¹¹ Bolat, *Connections of Mental Disorders and Psychological Well-Being with Religious Attitude and Religious Struggle*; Kuru - Baykal, "RSS-14 (Dinî ve Manevî Mücadele Ölçeği) Türkçeye Uyarlaması ve İş Motivasyonuna Etkisinin İncelenmesi".

¹¹² Bolat, *Connections of Mental Disorders and Psychological Well-Being with Religious Attitude and Religious Struggle*; Kuru - Baykal, "RSS-14 (Dinî ve Manevî Mücadele Ölçeği) Türkçeye Uyarlaması ve İş Motivasyonuna Etkisinin İncelenmesi".

¹¹³ Shoshan vd., "The Links Between Insecure Attachment to God, Divine Struggles, and Happiness and Depressive Symptoms Among Muslims and Jews in Israel".

modern bağlamda bireylerin “hayatın amacı”, “acıların anlamı” ve “kader-özgürlük ilişkisi” gibi varoluşsal sorularla daha yoğun biçimde karşı karşıya kaldığını düşündürmektedir. Bu tür gerilimler doğrudan Tanrı’ya yöneltilmiş bir öfke ya da isyan içermediği için kültürel olarak daha ifade edilebilir olabilir. Benzer biçimde şeytanî çatışma yüksek raporlanması, Müslüman bağlamda vesvese ve içsel kötücül dürtülerin dışsallaştırılarak “şeytanî etki” çerçevesinde anlamlandırılmasının yaygınlığıyla ilişkili olabilir. Bu durum, bireyin ilahîtasavvurunu korurken gerilimi farklı bir atıf kanalına yönlendirmesi şeklinde yorumlanabilir. Müslüman ve Yahudi katılımcılar arasında içsel dinî/manevî çatışma düzeyleri bakımından anlamlı fark bulunmaması da dikkat çekicidir. Bu bulgu içsel dinî/manevî çatışmanın içerikleri kültüre göre değişse de inanç sistemi ile yaşam deneyimi arasındaki gerilimin evrensel bir insanî deneyim olduğuna işaret etmektedir.

İçsel dinî/manevî çatışma kavramı, ülkemizde yakın zamanda kullanılmaya başlanmış ve henüz sınırlı bir araştırma birikimine sahiptir. Bu kavram, uluslararası literatürde olduğu gibi ülkemizde de içsel dinî/manevî çatışma ile kavramsal yakınlığı bulunan bazı faktörler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu kavramlardan bazıları paranormal inançlar,¹¹⁴ dinî şüphe,¹¹⁵ yaşamın anlamı,¹¹⁶ uyumsuzluk ve çelişki,¹¹⁷ din alanındaki obsesyonur.¹¹⁸ Bahsedilen faktörlerin içsel dinî/manevî çatışma ile doğrudan ya da dolaylı bir biçimde ilişkisi söz konusu olabilir. Ancak içsel dinî/manevî çatışma doğrudan ele alındığı sadece üç çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan birinde içsel dinî/manevî çatışma ile ruh sağlığı ilişkisi, diğerinde içsel dinî/manevî çatışma ve iş motivasyonu ilişkisi incelenmiştir. Bir diğer çalışma ise ölçek uyarlama çalışmasıdır.¹¹⁹ Müslüman-Türk örnekleminde içsel dinî/manevî çatışma yaygınlığı, kaynakları ve sonuçları hakkında sınırlı veri bulunması, kavramın yerel bağlamda yeterince kavramsallaştırılmadığını göstermektedir. Türkiye’de dinî yaşantının son yıllarda geçirdiği dönüşüm, içsel dinî/manevî çatışma sistematik biçimde ele alınmasını hem teorik hem de ampirik açıdan gerekli kılmaktadır. Din kamusal alanda görünürlüğünü sürdürürken, özellikle genç kuşaklarda dinî bağlılık biçimlerinin daha bireysel, sorgulayıcı ve seçici bir

¹¹⁴ Ülkü Ulukaya Öteleş vd., “Lisans Öğrencilerinin Paranormal İnanç Düzeylerinin Değerlendirilmesi”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 60 (2024), 96-113; İlhan Topuz - Klasik Paranormal İnanç, “Gençlerde Normatif, Popüler ve Paranormal İnançlar Üzerine Bir Araştırma: SDÜ Örneği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2012), 13-40.

¹¹⁵ Asım Yapıcı, “Şüphe ve İnanç Kıskaçında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları”, *İlahiyat Akademi* 12 (2020), 1-44.

¹¹⁶ İlhan Topuz, “Yaşamın Anlamı ve Din: Gençler Üzerinde Bir Araştırma”, *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 1/4 (2016), 540-560.

¹¹⁷ Ok, “Dinî Düşüncede Yaşanan Stresin (Şüphe, Uyumsuzluk, Çelişki vb.) Boyutları”, 11-40.

¹¹⁸ Ali Kerdiğe - Habil Şentürk, “Psikoloji ve Din Açısından Takıntılar: ‘Vesvese’ Üzerine Analizler”, *Türk Din Psikolojisi Dergisi* 2 (2020), 107-134.

¹¹⁹ Kuru - Baykal, “RSS-14 (Dinî ve Manevî Mücadele Ölçeği) Türkçeye Uyarlaması ve İş Motivasyonuna Etkisinin İncelenmesi”; Bolat, *Connections of Mental Disorders and Psychological Well-Being with Religious Attitude and Religious Struggle*; Dilanur Rehber vd., “Dinî ve Manevî Mücadele Ölçeği’nin Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 63 (2025), 45-54.

karakter kazandığı gözlenmektedir. Bu dönüşüm, inanç sisteminin bireysel düzeyde nasıl deneyimlendiğini ve yeniden yapılandırıldığını anlamayı zorunlu kılmaktadır. Gençlerin yaşadığı gerilimlerin dinî bağların zayıflamasına mı yoksa inancın yeniden yorumlanmasına mı işaret ettiği sorusu, ancak içsel çatışma dinamiklerinin incelenmesiyle yanıtlanabilir. Ayrıca dinî otoritelere ve temsillere yönelik güven sorunu, kişilerarası dinî gerilimlerle içsel çatışma kesiştiği bir alan oluşturmaktadır. İçsel dinî/manevî çatışma kavramı, bu noktada özellikle gençlerin yaşadığı şüphe, Tanrı algısındaki değişim, kader ve adalet sorgulamaları gibi süreçleri analiz etmek için açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır.

Sonuç olarak içsel dinî/manevî çatışma kültüre duyarlı fakat tamamen kültüre indirgenemez bir yapıya sahip olduğu iddia edilebilir. Hangi çatışma türünün daha görünür olduğu hem teolojik normlara hem de kültürel ifade biçimlerine bağlı olarak değişebilir. Ancak varoluşsal ve ahlakî gerilimler farklı dinî bağlamlarda benzer yoğunlukta ortaya çıkabilir. Bu durum hem kültüre özgü hem de karşılaştırmalı araştırmaların birlikte yürütülmesinin önemini ortaya koymaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, din psikolojisi literatüründe önemli bir yer edinmeye başlayan *religious/spiritual struggles* kavramını Türkçe bağlamda kavramsal, terminolojik ve kültürel boyutlarıyla ele alarak literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmayı hedeflemiştir. Çalışma boyunca kavramın tarihsel gelişimi, kuramsal çerçevesi ve alt boyutları incelenmiştir. Özellikle Türkçe literatürde kullanılan “dinî mücadele” ve “dinî çelişki” karşılıklarının kavramın duygusal, varoluşsal ve ilişkisel boyutlarını tam olarak yansıtmada sınırlı kaldığı ileri sürülmüştür. Bu doğrultuda “içsel dinî/manevî çatışma” kavramının, bireyin kutsal olarak gördüğü değerler, Tanrı tasavvuru ve dinî normlar etrafında yaşadığı bilişsel, duygusal ve ilişkisel gerilimleri daha kapsayıcı biçimde ifade ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Exline ve Pargament tarafından geliştirilen son modele göre içsel dinî/manevî çatışma kavramı altı temel boyutta ele alınmaktadır. Bu boyutlar ilahî çatışma nihai anlam çatışması, şüpheyile ahlakî çatışma, doğaüstü/şeytanî çatışma ve kişilerarası dinî çatışmadır. Bu çok boyutlu yapı, çatışmanın tek yönlü ve homojen bir deneyim olmadığını, bireyin inanç sistemi, anlam dünyası ve sosyal çevresiyle kurduğu ilişkiler bağlamında farklı biçimlerde tezahür edebildiğini ortaya koymaktadır. Literatürde elde edilen bulgular, içsel dinî/manevî çatışma yalnızca psikolojik yıpranma ve sıkıntıyla bağlantılı olmadığını, aynı zamanda manevî büyüme, yeniden anlamlandırma ve kişisel dönüşüm süreçleriyle de ilişkilendirilebildiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla belirleyici olan çatışmanın varlığı değil bireyin bu deneyimi hangi bilişsel ve teolojik çerçevede anlamlandırdığıdır.

Müslüman örnekleme yapılan çalışmaların sınırlı oluşu ve özellikle ilahî çatışma boyutunun daha düşük düzeyde raporlanması, kültürel ve teolojik bağlamın kavramın görünürlüğünü etkilediğini düşündürmektedir. Bu durum, Batı merkezli modellerin doğrudan

aktarımının yeterli olmayabileceğini ve kültürel duyarlılığı yüksek araştırma tasarımlarına ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Bu çerçevede gelecekte yapılacak araştırmalarda kavramsal eşdeğerlik analizlerinin gerçekleştirilmesi, ölçme araçlarının yalnızca dilsel değil kültürel olarak da yeniden yapılandırılması ve nitel yöntemlerle içsel deneyimlerin derinlemesine incelenmesi önerilmektedir. Ayrıca içsel dinî/manevî çatışma otomatik biçimde patolojikleştirilmemesi, gelişimsel ve dönüştürücü potansiyelinin de analiz edilmesi önemlidir. Uygulama alanında ise manevi danışmanlık, psikolojik danışma ve din hizmetleri bağlamında içsel dinî/manevî çatışma ilişkin farkındalığın artırılması, gençlerin yaşadığı dinî gerilimlerin daha hassas ve destekleyici yaklaşımlarla ele alınmasına katkı sağlayacaktır. Böylece içsel dinî/manevî çatışma araştırmaları hem teorik literatüre hem de toplumsal düzeyde manevi iyi oluşun desteklenmesine stratejik bir katkı sunabilecektir.

Kaynakça

- Abu-Raiya, Hisham vd. "Prevalence, Predictors, and Implications of Religious/Spiritual Struggles Among Muslims". *Journal for the Scientific Study of Religion* 54/4 (2015), 631-648.
- Abu-Raiya, Hisham vd. "Relationships Between Religious Struggles and Well-Being Among a Multinational Muslim Sample: A Comparative Analysis". *Social Work* 63/4 (2018), 347-356.
- Aktaş, Ömer. "Arap Yarımadasında Din Odaklı Mücadeleler ve Cahiliye Araplarına Etkileri". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 227-254.
- Aminnuddin, Nur Amali vd. "Mapping Personality Traits to Religious Coping Styles and Struggle: Evidence from Malay Muslim Undergraduates in Brunei". *Personality and Individual Differences* 220 (2024), 1-6.
- Aminnuddin, Nur Amali. "The Religious Struggle Framework: Religious Experience from Struggle to Transformation". *Islamic Guidance and Counseling Journal* 5/1 (2022), 15-29.
- Arpacı, İbrahim. "Dini Radikalizmin Nedenlerini Tersinden Sorgulamak: Milli Görüş Neden Radikalleşmedi?" *Journal of Turkish Studies* 12/8 (2017), 11-28.
- Atkinson, Frazer vd. "A Model of Perfectionism, Moral Disengagement, Altruism, and Antisocial and Prosocial Behaviors in Wheelchair Athletes". *Adapted Physical Activity Quarterly* 3/39 (2022), 303-320.
- Aydinalp, Halil. "Sosyal Çatışma ve Din". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2010), 187-215.
- Batson, C. Daniel - Schoenrade, Patricia A. "Measuring Religion as Quest: 1) Validity Concerns". *Journal for the Scientific Study of Religion* 30/4 (1991), 416-429.
- Baumeister, F. B. -Leary, Mark R. "Writing Narrative Literature Reviews". *Review of General Psychology* 1/3 (1997), 311-320.
- Berg, G. E. "The Use of the Computer as a Tool for Assessment and Research in Pastoral Care". *Journal of Health Care Chaplaincy* 6/1 (1994), 11-25.
- Bockrath, Margaret F. vd. "Religious and Spiritual Struggles and Their Links to Psychological Adjustment: A Meta-Analysis of Longitudinal Studies". *Psychology of Religion and Spirituality* 14/3 (2022), 283-299.
- Bolat, Hatice.K. Connections of Mental Disorders and Psychological Well-Being with Religious Attitude and Religious Struggle. İstanbul: İbn Haldin Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Cheng, Cecilia - Ying, Weijun. "A Meta-Analytic Review of The Associations Between Dimensions of Religious Coping and Psychological Symptoms During the First Wave Of The COVID-19 Pandemic". *Frontiers in Psychiatry* 14 (2023).
- Currier, Joseph M. vd. "Temporal Associations Between Meaning in Life, Ultimate Meaning Struggles, and Mental Health Outcomes in a Spiritually Integrated Inpatient Program". *Journal of Clinical Psychology* 80/6 (2024), 1306-1322.
- Desai, Kavita M. - Pargament, Kenneth I. "Predictors of Growth and Decline Following Spiritual Struggles". *The International Journal for the Psychology of Religion* 25/1 (2015), 42-56.

- Dransart, Dolores Angela Castelli. "Spiritual and Religious Issues in the Aftermath of Suicide". *Religions* 9/5 (2018), 153.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as. *es-Sünen*.
- Exline, Julie. "Anger toward God: A New Frontier in the Study of Forgiveness". *Handbook of Forgiveness*. 27-37. New York, 2010.
- Exline, Julie J. vd. "Many Reasons for Religious Doubt: Links with Doubt Struggles, Mental Health, and an Open, Humble, Questing Orientation". *Psychology of Religion and Spirituality*.
- Exline, Julie J. vd. "Mental Illness, Normal Psychological Processes, or Attacks by the Devil? Three Lenses to Frame Demonic Struggles in Therapy". *Spirituality in Clinical Practice* 8/3 (2021), 215-228.
- Exline, Julie J. vd. "Predictors of Growth from Spiritual Struggle Among Christian Undergraduates: Religious Coping and Perceptions of Helpful Action by God Are Both Important". *The Journal of Positive Psychology* 12/5 (2017), 501-508.
- Exline, Julie J. vd. "Pulling Away from Religion: Religious/Spiritual Struggles and Religious Disengagement Among College Students". *Psychology of Religion and Spirituality* 14/3 (2022), 300-311.
- Exline, Julie J. vd. "Self-Forgiveness and Religious/Spiritual Struggles". *Handbook of the Psychology of Self-Forgiveness*. ed. Lydia Woodyatt vd. 131-145. Cham: Springer International Publishing, 2017.
- Exline, Julie J. vd. "The Spiritual Struggle of Anger toward God: A Study with Family Members of Hospice Patients". *Journal of Palliative Medicine* 16/4 (2013), 369-375.
- Exline, Julie J. - Bright, David S. "Spiritual and Religious Struggles in the Workplace". *Journal of Management, Spirituality & Religion* 8/2 (2011), 123-142.
- Fincham, Frank D. - May, Ross W. "No Type of Forgiveness Is an Island: Divine Forgiveness, Self-Forgiveness, and Interpersonal Forgiveness". *The Journal of Positive Psychology* 17/5 (2022), 620-627.
- Fodeman, Ari D. vd. "Pressure to Prove: Muslim Converts' Activism and Radicalism Mediated by Religious Struggle and Punishing Allah Reappraisal". *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression* 14/1 (2022), 49-69.
- Funk, R. A. "Experimental Scales Used in a Study of Religious Attitudes as Related to Manifest Anxiety". *Psychological Newsletter, New York University* 9 (1958), 238-244.
- Galek, Kathleen vd. "Religious Doubt and Mental Health Across the Lifespan". *Journal of Adult Development* 14/1 (2007), 16-25.
- Grubbs, Joshua B. vd. "Self, Struggle, and Soul: Linking Personality, Self-Concept, and Religious/Spiritual Struggle". *Personality and Individual Differences* 101 (2016), 144-152.
- Grubbs, Joshua B. - Exline, Julie J. "Why Did God Make Me This Way? Anger at God in the Context of Personal Transgressions". *Journal of Psychology and Theology* 42/4 (2014), 315-325.
- Harold, Godfrey - Nel, Rev. "An Investigation on Demonic Influences on Human Beings: Demonic Oppression or Demonic Possession: The Role of the Holy Spirit". *Pharos Journal of Theology* 103 (2022), 1-19.

- Kemp, Derek M. vd. "A Meta-Analytic Comparison of Longitudinal Changes in Scores on The Religious Spiritual and Struggles Scale and Mental Health Symptom Measures". *Psychology of Religion and Spirituality* 17/4 (2025), 494-498.
- Kerdiğe, Ali - Şentürk, Habil. "Psikoloji ve Din Açısından Takıntılar: 'Vesvese' Üzerine Analizler". *Türk Din Psikolojisi Dergisi* 2 (2020), 107-134.
- Kılıç, Davut. *Osmanlı Ermenileri Arasında Dini ve Siyasi Mücadeleler*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006.
- Krause, Neal. "Religious Doubt and Psychological Well-Being: A Longitudinal Investigation". *Review of Religious Research* 47/3 (2006), 287-302.
- Krumrei, Elizabeth J. vd. "Divorce and the Divine: The Role of Spirituality in Adjustment to Divorce". *Journal of Marriage and Family* 71/2 (2009), 373-383.
- Kuru, Hatice Kübra Yapıcı - Baykal, Elif. "RSS-14 (Dinî ve Manevî Mücadele Ölçeği) Türkçeye Uyarlaması ve İş Motivasyonuna Etkisinin İncelenmesi". *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2025), 1-24.
- Mansurova, Leyla. "Modern Dünyada Etnik ve Dini Çatışmalar". *Atlas Journal* 10/53 (2024), 41-44.
- McConnell, Kelly M. vd. "Examining the Links Between Spiritual Struggles and Symptoms of Psychopathology in a National Sample". *Journal of Clinical Psychology* 62/12 (2006), 1469-1484.
- Nielsen, Michael E. "Dinsel Çatışmaların Değerlendirilmesi ve Çözüm Yolları". çev. Abdulvahit Sezen, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/1 (2010). 235-251.
- Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahîh-i Müslim ve Tercemesi*. ter. Mehmet Sofuoęlu. 1 Cilt. İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2014.
- Ok, Emmanuel. "A Phenomenological Study of Spiritual Struggles in the Christian Journey: The Experience of Faith Amidst Doubt". *Journal of Christian Spirituality* 15/3 (2024).
- Ok, Üzeyir. "Dinî Düşüncede Yaşanan Stresin (Şüphe, Uyumsuzluk, Çelişki vb.) Boyutları". *Dini Araştırmalar* 8/22 (2005), 11-40.
- Öteleş, Ülkü Ulukaya vd. "Lisans Öğrencilerinin Paranormal İnanç Düzeylerinin Değerlendirilmesi". *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 60 (2024), 96-113.
- Paloutzian, Raymond F. - Crystal L. Park (ed.). *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*. New York: The Guilford Press, 2013.
- Pankowski, Daniel - Wytrychiewicz-Pankowska, Kinga. "Turning to Religion During COVID-19 (Part I): A Systematic Review, Meta-Analysis, and Meta-Regression of Studies on the Relationship Between Religious Coping and Mental Health Throughout COVID-19". *Journal of Religion and Health* 62/1 (2023), 510-543.
- Pankowski, Daniel - Wytrychiewicz-Pankowska, Kinga. "Turning to Religion During COVID-19 (Part II): A Systematic Review, Meta-Analysis, and Meta-Regression of Studies on the Relationship Between Religious Coping and Mental Health Throughout COVID-19". *Journal of Religion and Health* 62/1 (2023), 544-584.
- Pargament, Kenneth. "Spiritual Struggles". *Human Development* 3/27 (2006), 5-13.

- Pargament, Kenneth vd. "Spiritual Struggle: A Phenomenon of Interest to Psychology and Religion". *Judeo-Christian perspectives on psychology: Human nature, motivation, and change*. 245-268. Washington: American Psychological Association, 2005.
- Pargament, Kenneth. *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*. New York: Guilford Press, 1997.
- Pargament, Kenneth - Exline, Julie. *The Psychology of Religious and Spiritual Struggles*. New York: Guilford Press, 2014.
- Pargament, Kenneth - Exline, Julie J. *Working with Spiritual Struggles in Psychotherapy: From Research to Practice*. New York: The Guilford Press, 2022.
- Rehber, Dilanur vd. "Dinî ve Manevî Mücadele Ölçeği'nin Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 63 (2025), 45-54.
- Sağır, Zeynep. "Kültürleşme, Dini Başa Çıkma Ve Yaşam Memnuniyeti: Türkiye'de Yaşayan Yabancı Öğrenciler Üzerine Nicel Bir Araştırma". *Kültürbahir* 17 (September 1, 2020): 5-37.
- Saritoprak, Seyma N. vd. "Spiritual Jihad Among U.S. Muslims: Preliminary Measurement and Associations with Well-Being and Growth". *Religions* 9/5 (2018), 1-22.
- Saritoprak, Seyma N. Exline. "Spiritual Jihad as an Emerging Psychological Concept: Connections with Religious/Spiritual Struggles, Virtues, and Perceived Growth". *Journal of Muslim Mental Health* 14/2 (2020).
- Shoshan, Tali Sasson vd. "The Links Between Insecure Attachment to God, Divine Struggles, and Happiness and Depressive Symptoms Among Muslims and Jews in Israel". *Journal of Religion and Health* 63/4 (2024), 2501-2522.
- Stauner, Nick vd. "Meaning, Religious/Spiritual Struggles, and Well-Being". *The Science of Religion, Spirituality, and Existentialism*. 287-303. Academic Press, 2020.
- Stauner, Nick vd. "Religious and Spiritual Struggles as Concerns for Health and Well-Being". *Revista de Estudos de Teologia e Ciências da Religião*, 48-75.
- Snyder, Hannah. "Literature Review as a Research Methodology: An Overview and Guidelines". *Journal of Business Research* 104 (2019), 333-339.
- Tobechi, Uzoigwe - Monday, Akawu. "Predictors of Persecutory Ideation: Impact of Hell Anxiety and Demonic Struggle Among 100 Level Accounting Students of Nasarawa State University Keffi". *International Journal of Social Service and Research* 3/12 (2023), 3346-3353.
- Topuz, İlhan. "Yaşamın Anlamı ve Din: Gençler Üzerinde Bir Araştırma". *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 1/4 (2016), 540-560.
- Topuz, İlhan - İnanç, Klasik Paranormal. "Gençlerde Normatif, Popüler ve Paranormal İnançlar Üzerine Bir Araştırma: SDÜ Örneği". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (2012), 13-40.
- Wilt, Joshua vd. "Open-Ended Descriptions of Religious/Spiritual Struggles: Salient Themes and Associations with the Religious and Spiritual Struggles (RSS) Scale and Religiousness". *Religions* 10/11 (2020), 2-18.

- Wilt, Joshua A. vd. "Anxiety Predicts Increases in Struggles with Religious/Spiritual Doubt over Two Weeks, One Month, and One Year". *The International Journal for the Psychology of Religion* 27/1 (2017), 26-34.
- Wilt, Joshua A. vd. "Personality, Religious and Spiritual Struggles, and Well-Being". *Psychology of Religion and Spirituality* 8/4 (2016), 341-351.
- Yali, Ann Marie vd. "Closeness to God, Anger toward God, and Seeing Such Anger as Morally Acceptable: Links to Life Satisfaction". *Mental Health, Religion & Culture* 22/2 (2019), 144-160.
- Yapıcı, Asım. "Şüphe ve İnanç Kıskaçında Gençlerin Din ve Dindarlık Algıları". *İlahiyat Akademi* 12 (2020), 1-44.
- Zarzycka, Beata. "Prevalence and Social-Cognitive Predictors of Anger toward God in a Polish Sample". *The International Journal for the Psychology of Religion* 26/3 (2016), 225-239.
- Zarzycka, Beata. *Religious Struggle: Predictors and Consequences*. Göttingen: V&R Unipress,
- Zuckerman, Phil. *Faith No More: Why People Reject Religion*. USA: Oxford University Press, 2011.